SELÇUKTÜRKİYAT
Nisan / April 2022; (54): 235-263
e-ISSN 2458-9071

"FAĞFÛR-NÂME" ADLI ESERDE GEÇEN KÜLTÜREL MOTİFLER VE OLAĞANÜSTÜ UNSURLAR*

CULTURAL MOTIFS AND EXTRAORDINARY FEATURES IN "FAĞFÛR-NAME"

Mehmet YASTI*
Hidayet DUYAR**

Öz

Fağfurşâh ile Mâhperî hikâyesini konu alan ve tespit edebildiğimiz tek yazma nüshası Fransa Bibliotheque National No: 406'da kayıtlı olan Fağfûr-nâme, Hüsrev ü Şîrîn, Salâmân u Absâl, Şem ü Pervâne, Hüsn ü Dil, Leylâ ile Mecnûn, Mihr ü Mâh, Hümâ vü Hümâyûn, Vâmık u Azrâ, Cihânşâh ile Şemsiyye, Seyfü'l-Mülûk ve Bedi'ü'l-Cemâl, Heft-Peyker'de olduğu gibi her türlü nimete sahip olup çocuk özlemiyle tutuşmakta olan bir Çin padişahının hikâyesiyle başlar. Çocuk sahibi olabilmek için diğer edebî eserlerde karşımıza çıkan açları doyurmak, çıplakları donatmak, yolcuları ağırlamak ve müneccimlere fal baktırmak gibi belli başlı ritüeller bu eserde de görülür: Nihayetinde Çin hakanının Fağfûrşâh adlı bir çocuğu doğar ve bu çocuğun on üç yaşlarında Mâhperî'ye âşık olması ve başından geçen olaylar eserde akıcı ve sade bir dille anlatılır. Fağfûr-nâme, konusu kadar içinde barındırdığı kültürel motifler ve olağanüstü varlıklar açısından da ilgi çekicidir. Eser yazıldığı dönemin ve sahanın çeşitli inançları, âdetleri ve bunların uygulanması ile ilgili bizlere ipuçları vermektedir: Turunç atma, âşık olma, mektuplaşma, rüya, saçı saçma; olağanüstü varlıklar, don değiştirme ve tılsım gibi unsurları eserde bulmak mümkündür. Bu çalışmada Fağfûr-nâme adlı eserde tespit edilen bu motifler ve olağanüstü unsurlar tarihî, kültürel ve edebî bakımdan irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler
Fağfûr-nâme, kültürel motifler, turunç atma, saçı saçma, olağanüstü unsurlar

Keywords
Fağfûr-nâme, Cultural motifs, throwing citrus, saçı scattering, extraordinary beings

Abstract

Fağfûr-nâme, which is about the story of Fağfurşâh and Mahperî, and whose only manuscript we have been able to identify, is registered in France Bibliotheque National No: 406, begins with the story of a Chinese sultan who has all kinds of blessings and is burning with longing for children as in Hüsrev ü Şîrîn, Salâmân u Absâl, Şem ü Pervâne, Hüsn ü Dil, Leyla ile Mecnûn, Mihr ü Mâh, Hümâ vü Hümâyûn, Vâmık u Azrâ, Cihânşâh ile Şemsiyye and Seyfü'l-Mülûk, Bedi'ü'l-Cemâl and Heft-Peyker. In order to have children, certain rituals such as feeding the hungry, dressing the nudes, hosting the passengers and having the astrologers tell fortunes are seen in this work as well. Eventually, the Chinese khan has a child named Fağfûrşâh, and this boy's falling in love with Mâhperî at the age of thirteen and the events that happened to him are told in a fluent and plain language. Fağfûr-nâme is interesting in terms of examples of cultural motifs as well as its theme. The work also gives us various clues about the period in which it was written and the sociological aspects of beliefs, customs and their applications: It is possible to find motifs in the story such as extraordinary beings, changing underpants, spells, saçı scattering, throwing citrus, love about the description of the beloved, correspondence and dreams. In this study, these motifs identified in the manuscript were examined in terms of history, culturel and literature.

** Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi*
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
mehmetyasti42@gmail.com
Konya/TÜRKİYE

*** Öğr. Gör., Selçuk Üniversitesi*
Rektörlük Türk Dili Bölümü
hidayetduyar@yahoo.com
Konya/TÜRKİYE

Gönderim Tarihi: *18/10/2021*
Kabul Tarihi: *14/02/2022*

* Bu makale Mehmet Yastı-Bekir Direkci-Mevlüt Gülmez ve Hidayet Duyar tarafından hazırlanan Fağfûr-nâme, Fağfûr-şâh ile Mâh-perî, İnceleme-Metin-Sözlük-Ekler Dizini-Tıpkıbasım adlı çalışmada genel hatları ile ele alınan Kültürel Motifler ile Olağanüstü Varlıklar adlı bölümler gözden geçirilmiş ve önemli bazı ilavelerde bulunulmuştur

GİRİŞ

Halk hikâyelerimizin ve aşk mesnevilerinin birçoğu aynı ya da benzer kökten beslenen ortak kültürel motiflerin ve ritüellerin olduğu bir çerçeve hikâyeye sahiptir. Aşk mesnevilerinde hikâyeden önce yer alan tevhid, münacaat, naat, medhiye bölümlerinin çıkarılarak sadece ana metnin nesre aktarılmış hâli gibi duran aşk hikâyelerinin hangi kaynak eserden tercüme edildiğinin veya nesre aktarıldığının tespitini yapmak çok güçtür.

Bununla birlikte halk hikâyelerimize geniş ölçüde kaynaklık eden eserlerin başında doğu klasikleri içinde yer alan Binbir Gece Masalları, Kırk Vezir Hikâyeleri ve Sinbadname'ler gelmektedir. Fağfurşah ile Mâhperî'nin aşkını konu alan *Fağfûr-nâme*'nin, hikâye, masal, destan, menkabe ve fıkraları bir araya toplayan, eski Hint edebiyatında başka örneklerine de rastladığımız 'çerçeveli hikâye'ler tipinde ve tekniğinde bir Arapça külliyat olan ve Arap edebiyatı kadar dünya edebiyatının da malı olan Binbir Gece Masalları'ndan esinlenilerek yazıldığını söylemek mümkündür (Tülücü, 2004, s. 1). Örneğin Binbir Gece Masalları içinde Şehrazad'ın anlattığı Sindbad hikâyesinin bulunduğu beş yüz kırk yedi ve beş yüz kırk sekizinci gecelerde anlatılan hikâye ile *Fağfûr-nâme*'nin bazı bölümlerinde ortaklık söz konusudur. Binbir Gece Masalları'nın ilgili gecelerinde anlatılan hikâye şu şekildedir: Sindbad, gemisinin parçalanıp batması sonrası bir tahta parçası üzerinde hayata tutunur ve selametle çıktığı adada dinlenirken yanına gelen üstü başı yırtık tanımadığı yaşlı bir adama yardım eder. Yardım edilen ihtiyar, *camız derisinden mamül siyah kayış gibi ayakları* olan olağanüstü bir varlığa dönüşür ve sırtına binerek esir aldığı kahramana eziyetler eder. Kahraman kıvrak zekâsıyla kayışayaklıya şarap içirerek bu eziyetten kurtulur (Ahmed Nazif, 1870, s. 74-77). Binbir Gece Masalları içerisinde yer alan bu hikâye, *Fağfûr-nâme*'nin 119a-131b varakları arasında yer alan 18, 19 ve 20. bölümlerde *Devilpālar Faġfūr-şāh'a ayaḳları küt olduġını bildürdükleri maḥallidür*, *Faġfūr-şāh ol mel'ūn devilpālara şarāb içirüp bir bir helāk itdüġi maḥallidür*, *Faġfūr-şāh ol yigitleri devilpālardan ḳurtarup kendü ser-güẕeştin anlara söyledügi maḥallidür* başlıkları altında müellif tarafından biraz daha zenginleştirilerek işlenmiştir.

Diğer eserlerle benzerlik noktasında çerçeve hikâyeyi bir tarafa bırakırsak görmediği hâlde başkalarının medhetmesi sonrası birine âşık olma için kullanılan kulağın gözden önce âşık olduğu anlatılan ve Fağfûr-nâme'de 97a'da geçen aşağıdaki beyitin Hızır b. Yakup tarafından tercüme edilmiş manzum-mensur karışık eser olan Tutinâme adlı eserde aynen kullanıldığını görmekteyiz.

Dimişlerdür gelenler bizden öñdin

Ki ḳulaḳ 'āşıḳ olur gözden öñdin (Direkci, 2019, s. 147)

Yine *Fağfûr-name*'nin genel hatlarıyla Bursalı Lami Çelebi'nin *Vâmık u Azrâ* mesnevisi ve Cemâlî'nin *Hümâ ve Hümâyun (Gülşen-i Uşşak)* mesnevisi ile tam olmasa da benzerlikleri bulunmaktadır.

Bu örneklerden hareketle müellifinin *Fağfûr-name*'yi kaleme alırken birçok eserden etkilendiğini söylemek mümkündür. Bir mesneviden veya mensur bir aşk

hikâyesinden tercüme olma ihtimali bulunmakla birlikte eserin, aksi ispat edilene kadar özgün bir eser olduğunu söyleyebiliriz.

Leylâ ile Mecnûn, Cihânşâh ile Şemsiyye, Hüsrev ü Şîrîn, Salâmân u Absâl, Şem ü Pervâne, Hüsn ü Dil, Mihr ü Mâh, Hümâ vü Hümâyûn, Vâmık u Azrâ, Seyfü'l-Mülûk ve Bedi'ü'l-Cemâl, Heft-Peyker'de olduğu gibi eserlerin sayıca önemli bir kısmı, her türlü nimete sahip olup da çocukları olmayan padişahların hikâyesiyle konuya başlar. Fağfûrşâh ile Mâhperî'nin aşk hikâyesini anlatan *Fağfûr-nâme*'de de durum böyledir. Fağfûrşâh ile Mâhperî hikâyesinde de her türlü nimete sahip olup çocuk özlemiyle tutuşmakta olan bir padişah ile hikâyeye giriş yapılır. Çocuk sahibi olabilmek için açlar doyurulur, çıplaklar donatılır, yolcular ağırlanır ve müneccimlere fal baktırılır. Sonucunda Çin hakanının Fağfûrşâh adlı bir çocuğu dünyaya gelir ve bu çocuğun on üç yaşlarında, Mâhperî'ye âşık olması ve başından geçen olaylar eserde akıcı bir anlatım ve sade bir dille okuyucuya sunulur.

Kütüphane katalog fişinde tam adı *Haẕā Kitābu Faġfūr-nāme Ma'şūḳ-ı Māhperrī* olan *Fağfûr-nâme*'nin tespit edebildiğimiz tek yazma nüshası Fransa Bibliotheque National No:406'da kayıtlıdır (Blocket, 2000, s. 345). 190 varaktan meydana gelen yazmanın 190b nolu varağında yer alan temellük kaydında eserin sahibinin ve müstensihinin Ahmed ibn Muhammed olduğu ifade edilmiştir.

Sade denilebilecek bir dil ile kaleme alınan *Fağfûr-nâme*, diğer mensur aşk hikâyeleri gibi *râviyân-ı ahbâr ve nâkılân-ı âsâr* kalıp ifadesiyle başlamıştır. Çocukların ergenlik dönemi ile girdikleri kendilerini arayış hikâyesinde onları kısıtlamayıp özellikle seyahat ve aşk ile kendilerini terbiye etmelerine fırsat verilmesi gerektiği bilgisi okuyucuya dikkat çekici hikâyelerle verilmeye çalışılmıştır (Tezcan, 2015, s. 444). Otuz üç ana başlıktan meydana gelen eserin başlıkları şunlardır:

1. Ḥikāyet Şāh'uñ oġlını ḳundaġı-y-la getürdükleri maḥallidür 7a/5
2. Faġfūr aġaçda Perrī'yi görüp 'āşıḳ olduġı maḥallidür 14a/7
3. Faġfūr aġaçda Perrī'yi görüp 'āşıḳ olduġı maḥallidür 14a/7
4. Ol ḳızlar kendü mekānlarına geldügi maḥallidür 19b/3-4
5. Oġlı Faġfūr Faġfūr-şāh-ıla kim atasıdur ṭanışup Gencūr māl-ıla sefere gönderdükleri maḥallidür 21b/6-7
6. Pādişāh leşker cem' idüp yaraḳ ḳılup şehzādeyi gönderdügi maḥallidür 23b/2-3
7. Gencūr ḥikāyetine gelelüm kim ol daḫı māh perrīden nişān isteyü gitmiş-idi 24a/5-6
8. Gencūr ṣūreti getürüp şehzāde öñinde ḳoyup şehzāde de baḳup 'aḳlı gittügi maḥallidür 32b/2-3
9. Faġfūr-şāh Ḳayṭāl fireng ḳal'asına ṣavaş yürüttügi maḥallidür 43b/6
10. Faġfūr-şāh Ḳayṭāl firengüñ şehrin alup kendü anuñ taḫtına oturduġı maḥallidür 53b/2-3
11. Faġfūr ḳızları bend[d]en ḳurtardügi maḥallidür 57b/7
12. Şehzādenüñ omzuna binüp ol cezīre içinde yürüdügi maḥallidür 80b/5-6
13. Ḥikāyet serencām-ı gencūr 82b/9
14. Gencūr aġaca çıḳup oturup deñizden gice ile ādem ṣūretlü balıḳlar çıḳduġı maḥallidür 83b/2-3

15.Māh-ı Ruḫsār Gencūr'ı görmedin ḳulaḳdan 'āşıḳ olduġı maḥallidür 106a/2-3
16.Gencūr ḫançere düşüp Fīrūz-rāy üzerine gelüp aġladuġı maḥallidür 107b/1-2
17.Faġfūr'uñ çerisin ṣıyup bunları ṭuttukları maḥallidür 115a/2-3
18.Devilpālar Faġfūr-şāh'a ayaḳları küt olduġını bildürdükleri maḥallidür 119a/8-9
19.Faġfūr-şāh ol mel'ūn devilpālara şarāb içirüp bir bir helāk itdüġi maḥallidür 122a/4-5
20.Faġfūr-şāh ol yigitleri devilpālardan ḳurtarup kendü ser-güẕeştin anlara söyledügi maḥallidür 126b/4-5
21.Ṣāfder ve Fāḳire ile söyleşdügi maḥallidür 132a/7
22.Faġfūr-şāh varup ḳal'a-i Rubin'i alduġı maḥallidür 137b/8-9
23.Faġfūr-şāh yārenlerini zindāndan çıḳarup anlaruñla söyleşdüġi maḥallidür 141a/1-2
24.Gencūr Faġfūr-şāh-ıla bulışup görişüp söyleşdükleri maḥallidür 143b/5-6
25.Faġfūr Şāhinşāh-ıla buluşup 'işret itdükleri maḥallidür 152b/4-5
26.Sulṭān-ı Selāṭīn nāme'i oḳıyup cevāb-nāme yazduġı maḥallidür 157b/1-2
27.Māh-ı Ruḫsār Gencūr'ı altun turınc-ıla urup Gencūr anı görüp düşüp uṣṣı gittügi maḥallidür 159a/1-2
28.Māh-ı Ruḫsār Gencūr'ı görmege Faġfūr'uñ ḳatına girüp elin öpdügi maḥallidür 160a/5-6
29.Vaṣf-ı Sī-murġ 175a/8
30.Sī-murġ gelüp bunlara ḳaḳıyup giri eyü söyledügi maḥallidür 176a/4-5
31.Ḥikāyet-i Faġfūr-şāh-ı Çīnī 186b/2
32.Faġfūr-şāh atası-y-la buluşup görişdügi maḥallidür 188a/1
33.Faġfūr-ı Çīn Ḳāf sulṭānların ḳonuḳladıġı maḥallidür 188b/5

Fağfûr-nâme'de Tespit Edilen Kültürel Motifler ve Olağanüstü Unsurlar

Fağfûr-nâme yazıldığı dönem ve sahanın sosyolojik bakımdan çeşitli inançları, âdetleri ve bunların uygulanması ile ilgili bizlere ipuçları vermektedir. Eser geçmişten günümüze kültür hayatında görülen değişme ve gelişmeler hakkında bizlere yorum yapabilme fırsatı sunmaktadır. Eserde geçen başlıca kültürel motifler ve olağanüstü unsurlar şunlardır:

1. Kültürel Motifler

1.1. Turunç atma
1.1.1. Sihir olarak turunç
1.1.2. İlan-ı aşk etme aracı olarak turunç
1.2. Âşık olma
1.2.1. Görür görmez âşık olma
1.2.2. Resme bakarak âşık olma
1.2.3. Kulaktan âşık olma
1.3. Mektuplaşma
1.4. Saçı saçma
1.5. Rüya

2. Olağanüstü Unsurlar

2.1. Olağanüstü varlıklar
2.1.1. Kayışayaklılar
2.1.2. İnsan yüzlü balıklar
2.1.3. İfritler
2.1.4. Si-murg
2.2. Don değiştirme
2.3. Tılsım

1.1. Fağfûr-nâme'de Turunç Atma Motifine Dair

Günlük hayatta genellikle narenciye ve portakal kelimeleriyle birlikte kullandığımız turunç, Türk edebiyatında ve kültür tarihimizde önemli bir motif olarak karşımıza çıkar. Turunç, İslam öncesi Türk kültüründe –Budizm- nar, şeftali ağacının yanında kutsallık atfedilen ağaçlardan biridir. Meyve ağacı simgesi Budizm'de hayatın olumlu etkilerinin kaynağı olarak görülmüştür (Şenocak, 2016, s. 242).

İslam sonrası gelişen Türk edebiyatında da çeşitli yönleriyle turunçtan bahsedilmiştir. Divan şairlerinden Revânî, Edirneli Şevkî nârenc kelimesini kaside ve gazellerinde; Edincikli Ravzî ise turunc kelimesini iki gazelinde redif olarak kullanmıştır. Edebiyatımızda genellikle sevgilinin uzuvlarına renk ve şekil yönünden benzetme aracı olarak kullanılan turuncun Yusuf u Züleyha mesnevilerinde ikram olarak kullanıldığı göze çarpar. Şeyyad Hamza, *Yusuf u Züleyha* mesnevisinde, Mısır'da yemekten önce iştah açsın diye misafire turunç yedirmenin eski âdetlerden olduğunu bildirmektedir (Türkdoğan, 2017, s. 244).

Ol hātūnlar çün sarāya geldiler
Zelhā buyurdı turunc getürdiler
Mısır ehli 'ādeti eyle idi
Her kişi kim konukluk ede idi
Ta'amdan öndin ***turunc*** *verir idi*
Andan sonra ta'am yedirir idi (Taş, 2017, s. 56).

Günümüzde bazı yörelerde küçük farklılıklar gösterse de düğünün başladığını duyurmak ve düğünün bereketli, evliliklerinin mutlu geçmesi ve evlenen çiftin üretken olmasını sembolize etmek için düğün evine dikilen bayrak direğine çeşitli meyvelerin yanında turuncun asıldığına da şahit oluruz (Şenocak, 2016, s. 234).

1.1.1. Sihir olarak turunç

Farsça nireng kelimesinin Arapçalaşmış şekli olan nirenc kelimesi düzen, hile; tılsım, büyü, efsun, sihir; çoğul şekli olan nirencat kelimesi tılsımlar, büyüler ve sihirler anlamına; ilm-i nirencat ise sihir ilmi veya simya anlamına gelmektedir (Ayverdi, 2006, s. 2352). Nesnelerle harf, kelime ve duaların gizli özelliklerinden faydalanarak gaybdan haber verdiği veya varlıklar üzerinde etkili olduğu ileri sürülen ilme havas ilmi denir. Çelebi'nin nakline göre İbnü'n-Nedîm havas ilminin, azâim, sihir, şa'beze, nîrâncât, hiyel ve tılsım çeşitlerine ayrıldığını söyledikten sonra bunların bir kısmının (azâim,

sihir gibi) cinleri kullanmak, bir kısmının (tılsım, şa'beze, nîrâncât gibi) yıldızları gözlemlemek veya taş, boncuk, yüzük vb. nesneler üzerine işaretler yapıp yazılar yazmak suretiyle icra edildiğini belirtir. Yine Çelebi; havas ilmi konusunda en geniş bilgiyi Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin verdiğini söyleyerek Taşköprizâde'ye göre nesnelerin gizli (tabii) özelliklerinden faydalanılarak kazanılan gizli ilimleri de okumakla (ilm-i havâs), yazmakla (nîrâncât), fiil şeklinde (rukye), bedensiz ruhlardan istifade etmek suretiyle (azâim) ve bedenlenmiş ruhların yardımı ile (ilmü'l-istihzâr) gerçekleştirilenler şeklinde taksim eder (1997, s. 518). Bu tanımlamalardan hareketle yazı ile yapılan büyünün nirancat olarak ifade edildiğini söylemek mümkündür. İbni Sina, yaptığı ilimler tasnifi içerisinde feraset, tılsımat, nirenciyat gibi sihrî bilgileri de tabii ilimlerin şubeleri arasında saymaktadır (Öner, 1956, s. 105).

Muhittin Mahvî, *Mazbutatü'l-Fünun* adlı eserinin ikinci nüshasında yaptığı ilimlerin tasnifinde "ulum-ı hikemiye-i gayr-i meşrua" başlığı altında saydığı ilm-i ahkâm-ı nücum, ilm-i cifr, ilm-i reml ve ilm-i sihrin yanında ilm-i nirencatı da zikreder (Öner, 1956, s. 110).

Yine Necmeddin-i Kübra, *Menazilü'l-Hâirin* adlı kitabında sihrin tanımını yaparak meşhur olan sihrin beş kısma ayrıldığını söyler ki bunlardan birisi de nirenc yahut nirencat olarak anılır ve bu ilmin diğer bir adının da "ilm-i rimya" olduğunu söyler. Bu büyü ile "cevahir-i i arziyyenin kuvvetlerinin birbiriyle imtizac ettirildiğini ve ondan acip ve garip eserler zahir olduğu" bilgisini ekler (Konuk, 2008, s. 213).

İlginç etkileme yöntemlerini araştıran bilim dallarından birisi olan ilm-i rimya *El-Mizan Fî Tefsîr-il Kur'an* adlı eserde maddi güçleri, olağanüstü intibaı uyandıracak şekilde kullanma ilmi olarak tanımlanır. Buna gözbağlayıcılık da denir (Tabatabai, 2017, s. 369).

Sihr-i nârencât, ilm-i nârencât, harf-i nârencât, turunc efsûnu, ilm ü fenn-i nârencât ve sırr-ı nârencât kalıplarıyla bu büyü çeşidinin divan edebiyatında birçok şair tarafından zikredildiğini görmekteyiz. Tursun Fakı'nın *Cumhûrnâme* adlı eserinde, büyü ve efsunu çok iyi bilip Müslüman olan İstihrac adlı cinin sihir ilimlerinden olduğu söylenilen "sihr-i narencat"ı bildiği söylenmektedir.

Kim Müslüman divlerden imiş
Bilür imiş ***sihr-i nârencâtı***
Süleyman divlerinden kalmış imiş
Anda bir kitab okuyup bilmiş imiş
Ol kitabı bulmış anda ol fusûl
Görmiş içindekini yazmış (ol) fuzûl
Safha vü satır-be-satır okumış
İlm-i efsûn ***sihr-i nârencât*** *imiş* (Yazıcı, 2005, s. 401-403)

Aşkî'nin *Heft Peyker* adlı mesnevisinde de Rus ülkesi padişahının kızının her şeyden anladığı, ilm-i tılsım ve ilm-i narencat'a dair de bilgisi bulunduğu söylenmektedir.

Her bir işde aklı ile dānişi

Tûr-ı sînāya irürmiş dānişi

***İlm-i nārencāt** ile ilm-i tılısm*

Dahı her ne fen ki aña vir ism (Aytaç, 2017, s. 230)

Hikâye-i Garîbü'l-Âsâr adlı mesnevide aşka müptela olmuş birine muska yazan şeyhin narencat'tan bir iki harf karaladığı bilgisi verilir:

Vâkıf olup bu hâle şeyh-i zamân

El urup hâme vü devâta hemân

Bir varak-pâreye o nîkû-zât

*Yazdı bir **iki harf-i nârencât***

Şule-i şem'e tutdı yakdı anı

Didi kim eyle imdi gûş-zenî (Aksoyak, 2017, s. 34)

Edincikli Ravzî'nin divanında da ilm-i nârencât şu şekilde geçmektedir:

İzâle eyleye cehl-i mahzı kendünden haberdar ol

*Heyûlâ dersini ko '**ilm-i nârencât** okurduñ tut* (Aydemir, 2017, s. 186)

Narencat büyüsünün tesiriyle alakalı Gelibolulu Mustafa Âlî, Edirneli Nazmî ve İzzet Ali Paşa'nın eserlerinde şu beyitlere tesadüf edilir:

*Umma **nârencât** ile 'Âlî o şeh teshîr ola*

Nâr-ı âhuñ eksük itmesin Allâh da (Aksoyak, 2018, s. 1096)

Teshîr ile ol dildâr vasl olmaga hoş her-bâr

*Ögren yüri Nazmî var ilm ü **fenn-i nârencât*** (Üst, 2018: 667)

Bu kârı görseler dirlerdi bu sihr-i helâl ancak

*Eser isbat edenler **sırr-ı nârencât** u efsûna* (Oğuz, 2019, s. 112)

Ayverdi'nin yukarıda verdiğimiz tanımından hareketle sihir ve büyü anlamındaki nirenc kelimesi ile turunç anlamına gelen narenc kelimesinin zamanla birbirine karıştırıldığını yukarıda vermiş olduğumuz şiir örneklerine bakarak söylemek mümkündür. Bununla birlikte mahiyetini tam olarak bilemediğimiz/bulamadığımız bu sihirde turunç meyvesinin kullanılıp kullanılmamasına bağlı böyle bir adlandırmanın olma ihtimali de gözden uzak tutulmamalıdır.

Turunç, divan şairleri tarafından şiirlerde bir büyü çeşidi olarak bu yanlışlıktan olsa gerek birkaç örnekte kullanılmıştır. Bu büyü çeşidinin sevda büyüsü olduğunu en açık şekilde 16. yüzyılda yaşamış Boşnak şairlerden olan Mostarlı Hasan Ziyâî divanında yer alan şu beyitte görmekteyiz:

*San **turunc efsûn** ile düşmiş muhabbet nârına*

Âteş-i firkatda yanan cism-i zerd ü nâ-tüvân (Gürgendereli, 2017, s. 185)

Lamiî'nin *Ferhad ü Şirin* mesnevisinde turunç büyüsüyle sevgiliyi tuzağa düşürme şu şekilde geçmektedir.

İder âteşde na'lî mâh-ı nevler

***Turunc efsûnı**-y-ile mihri avlar* (Esir, 2017, s. 182).

Lamiî'nin *Vis ü Ramin* adlı mesnevisinde aya ve güneşe karşı okunan turunç büyüsünden bahsedilmektedir.

Geçer Harut'a şi'rüm sihr-i Zühre

***Turunc efsûnun** okur mâh u mihre*

***Turunc efsûnın** eyler gabgabından*

Kılur can saydını sükker lebinden (Öztürk, 2009, s. 276/465).

Ayrıca masallarda turuncun nar, portakal, limon gibi meyvelerle birlikte olağanüstü, gizemli bir niteliğinin olduğu görülür. Masallarda peri kızlarının masal kahramanlarına olağanüstü biri tarafından verilen üç nar, üç limon, *üç turunç*, üç portakal gibi meyvelerin içinden çıktığı görülür (Şenocak, 2016, s. 231).

1.1.2. İlan-ı aşk etme aracı olarak turunç

Turuncun klasik eserlerde sevgiliye ilan-ı aşk etme aracı olarak kullanıldığı görülür. Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı* adlı eserinde, turunçla ilgili olarak Turunca Dağ maddesinde şu bilgileri verir:

Eskiden sevgililerine aşklarını duyurmak için mesela mektup kenarını yakmak gibi meyvenin bir tarafını kızgın bir şişle dağlayıp göndermek de âdetmiş. Sevgili bu dağdan kendisinin sevildiğini anlarmış. Yakın zamanlara kadar yanmış sigara göstermek ve göndermek âdet olduğunu üstad Tahir Olgun bildirmiştir. Muhterem Fâzıl Ferit Kam sevgiliye dağlı turunç göndermek âdetinin gençliği çağına kadar câri olduğunu beyan buyurdular.

Mâh-ı çarh üzre nedir bilmek dilersen o sevâd

*Yaktı yâre sunmağa devrân **turunç üstüne dâğ*** Bâkî

(Mânâ: Ayda görülen siyah lekelerin ne olduğunu bilmek istiyor musun? Onlar devrânın yâre sunmak için turunç üstüne yaktığı dağlardır.) (2000, s. 444).

Turunç büyüsünün halk hikâyelerinde ve aşk mesnevilerinde turunç atmak şekline dönüşmesine iki eserde rastlanır. Bunlardan birisi Cemâlî'nin *Hümâ ve Hümâyun* adlı mesnevisidir. Bu eserde hikâyenin kahramanlarından Şemse'nin aşkını belirtmek için elindeki turuncu Hüma'ya atması, fakat turuncun yanlışlıkla Fihr'e isabet etmesi onun da Şemse'ye âşık oluşu anlatılır:

Alup cân kûşesinden sîb-i genci

Dutar destinde bir altun turuncı

Gözini âteş-i 'ışk eyledi âb

Turuncı kıldı şehden yaña per-tâb

Turuncın çünki atdı mâh mihre

Tokundı nâ-gehânî Şâh Fihr'e

Turunc atduñ baña men mest-i 'ışkuñ

Alınmaz dâmenümden dest-i 'ışkuñ

Çü nârenc eşküm ile zerd olup hâk

Turuncum gitdi oldum zâr u gamnâk (Horata, 1990, s. 154).

Turunç atarak ilan-ı aşk etme motifi *Faġfûr-nâme*'de şu şekildedir. Ferah-engiz, esaretten kurtardıkları padişah kızlarının her birinin eline turunç tutuşturur ve şehzadeleri önlerinden geçirir. Hangi şehzadeyi beğenirlerse ellerindeki turuncu atıp onu vurmalarını ister. Böylece onları birbirlerine eş eder:

Feraḥ-engīz [7] herbir ḳızuñ eline birer ***turunc*** *virdi ve ol [8] melikzādeleri ol ḳızlaruñ öñinden geçürdi [9] ol ḳızlara eyitti iy duḫterler ol pādişāhzādeleri* ***[73b]*** *[1] sizüñ öñüñüzden geçüreyim ḳanḳısın [2] isterseñüz elüñüzde olan turunc-ıla atuñ [3] uruñ ol kimesne sizüñ ḥelālüñüz olsun [4] didi bu ḳızlar hep birebir yüce yirde ṭurdılar [5] ol yigitler gelüp bu ḳızlaruñ öñlerinden birebire [6] geçdiler herbir ḳız bir yigidi birebire* ***turunc-ıla*** *[7]* ***urdılar.***

Fağfurşah'ın kuzeni ve yol arkadaşı olan Gencur, maşuku Mah-ı Ruhsar tarafından altın turunçla vurulur. Fağfurşah turuncu görünce ilan-ı aşk edilen Gencur'un neden bayıldığını anlar.

Māh-ı Ruḫsār gördi kim Gencūr ṭaşra [4] çıḳdı ṭam üstinden Gencūr'a bir ***altun turunc-ıla*** *[5] atup* ***urdı*** *Gencūr anı görüp bir kez āh idüp [6] düşüp uşşı gitti bu yaña Faġfūr-şāh Gencūr'ı [7] ḳanda gitti görüñ didi ṭaşra çıḳup gördiler kim [8] Gencūr uşşı gidüp düşüp yatur hemān tīz [9] Fīrūz-rāy özine gelüp gülşuyı ṣaçdı* ***[159b]*** *[1] ḳaçan kim Gencūr'uñ 'aḳlı başına geldi alup gine [2] Faġfūr-şāh ḳatına getürdiler Faġfūr turuncı göricek [3] aḥvāl n'eydügin bildi.*

Bu verilerden hareketle sevda büyüsü çeşitlerinden birisi olduğu düşünülen turunç büyüsünün halk hikâyelerinde ve kültüründe mecazın halk nezdinde hakikat kazanması bir başka ifadeyle soyut kavramların somutlaşması sonucu turunç atmak şekline bürünerek kendisine yer edindiğini söylemek mümkündür.

1.2. İkili aşk hikâyelerinde ve faġfûr-nâme'de âşık olma motifi

Manzum ve mensur aşk mesnevilerinde görmeden kulaktan âşık olma, görür görmez âşık olma, resme bakarak âşık olma ve rüyada âşık olma motiflerinin olduğu bilinmektedir. Bu motiflerden görmeden kulaktan âşık olma, görür görmez âşık olma, resme bakarak âşık olma *Faġfûr-nâme*'de de tespit edilmiştir.

1.2.1. Görür görmez âşık olma

Aşk mesnevilerinden Çorlulu Zarifî'nin (öl. 1604?) *Mihr ü Mâh*'ında sevgililer birbirlerine ilk görüşte âşık olur (Taşkın, 2009, s. 7).

Görüp bu vech ile ol dil-sitānı

Gönülden sevdi bin cân ile anı

Göricek mahiyi Mihr zerre dehân

Ol dahi sevdigidür anı hemân (Turhan, 1995, s. 130-131).

Salih Çelebi'nin 1554 yılında kaleme aldığı *Leylâ ile Mecnûn* mesnevisinde Leyla ile Mecnun'un birbirlerine ve Nevfel'in Leyla'ya görür görmez âşık oluşu anlatılır.

Göricek Kays oldı hayrânı
Der-miyân itdi yolına cânı
Leylî'de gördi çün sebak-dâşın
Cân ile kodı yolına başın
Ol iki nâzenîn-i nâreste
Birbirisine oldılar beste (Keskin, 2008, s. 33).

Yazarı bilinmeyen *Cihânşâh ile Şemsiye* hikâyesinde Cihanşah üç güvercin olarak gelip silkinerek asıllarına dönen kızlardan Şemsiye'ye görür görmez gönlünü kaptırır.

[33a] Cihān-şāh uğurlayın bunlar [1] temāşā iderdi. Ol kızlarıñ kücisiniñ hüsn-i cemālini görüp biñ cānla 'āşık oldı.

Eydür eyvāh kim dirīğā ol nigār
Aldı bende komadı sabr u karār
Bi-karār oldum göricek zülfini
Göresin dahı ne sevdālar karar (Babür & Daşdemir, 2015, s. 48).

Faġfûr-nâme'de de Faġfurşah havuz başında kuşların civildeşmesine uyanır ve kırk kuşun peri kızına dönüştüğünü görür. İçlerinden bir tanesinin güzelliği dillere destandır. Onu görünce bayılır, aklını başına toplayıp tekrardan ayılır. Davranıp hâlini hatırını sormak ve tanışmak ister, fakat kuş elindeki bir kâğıt parçasını bırakarak diğer kuşlarla kaçar.

[15a] *[1] Baḳup gördi Faġfūr ḳıldı nazar*
Görür bir perī ḳızını ḫūb u ter
[2] Göricek yüzüni anuñ çūş ider
Ḳalur ḥayrān özüni bī-hūş ider
[3] Birez yattı yine 'aḳlın dirüp
Ḳalur ḥayrān özüni bī-hūş ider
[4] Aña 'āşıḳ oldı diledi kim ire
Ne cānsın diyübeni ḥālin ṣora

Faġfūr ol cemāl ü kemāli gördi hezārān dil ü cān-ıla [6] 'āşıḳ oldı tīz köşkden aşaġa indi kim gele anuñla [7] söyleşüp ḫaber ṣora andan cevāb alup eyde kim bu ne ḥāldür [8] kim ḳuş-iken ādem olduñ dek ṭururken benüm göñlümi [9] alduñ

Faġfurşah'ın tutulduğu Kaf Sultanı'nın kızı Mâhperî'nin de onu görünce bir olan aşkı bine çıkar.

Māh-perrī ***[20a]*** *[1] daḫı gelüp bāġçede Faġfūr'ı gördi hezārān [2] cān u dille 'āşıḳ oldı 'ışḳı bir iken biñ [3] oldı 'ışḳ odı cānına eser ḳıldı derd ü firāḳ-ıla [4] kendü maḳāmına gitdi çün varup taḫta [5] geçdi oturmaġa mecāli ḳalmadı baş bālişe [6] urup zār zār aġlayup yattı ḳaçan kim [5] ḳızlar perrān idüp gittiler meger ol ḳızlaruñ [6] aralarında ġāyet güzeli perrīler şāhı Ḳāf [7] sulṭānınuñ ḳızı-y-ıdı ol daḫı Ḳāf'da Faġfūr'uñ [8] ḥüsnini vaṣfın işitmiş-idi ol daḫı Faġfūr'a [9] cān u göñülden 'āşıḳ olmış-ıdı çün*

1.2.2. Resme bakarak âşık olma: İkili aşk mesnevilerinde resme bakarak âşık olma motifi sıkça görülür. Nizami'nin *Hüsrev ü Şirin*, Hoca Mesud b. Ahmed'in *Süheyl ü Nevbahar*, Germiyanlı Şeyhoğlu Mustafa'nın *Hurşidnâme*, Ahmedî'nin *İskendernâme*, Mehmed'in 1398'de kaleme aldığı *Işknâme*, Şeyh Galib'in *Hüsn ü Aşk*, Camii'nin *Vâmık u Azrâ*, Lamiî'nin *Salâmân u Absâl* adlı eserinde bu motife rastlamak mümkündür.

Camiî'nin *Vâmık u Azrâ*'sında bu durumu şöyle örneklendirmek mümkündür. Azra'nın ressamlara çizdirdiği resimlerden birinin Vamık'a ulaşıp Vâmık'ın Azrâ'ya âşık olduğu anlatılır.

Bu sûret fitnesinden oldı meftûn
Nitekim Leyli'nin 'ışkında Mecnûn
Şarâb-ı câm-ı 'ışkdan oldı serhoş
Düşüp hâk üzre galtân deng ü bî-hûş
Çü Behmen gördi Vâmık oldı bî-hûş
Mey-i 'ışk aldı aklın oldı ser-hoş (Ece, 2002, s. 563).

Ressamın Azra'nın güzelliğini resmedip süslediği, yeryüzüne âlemi süsleyen güneşin nuru gibi Azra'nın güzelliğinin nurunu dağıttığı, bu resmin yeryüzüne dağılıp Azra'nın kusursuz güzelliğinin şöhret bulduğu ve her görenin o resme âşık olduğu şöyle bildirilir.

Cemâlî nakşını ol nakş-ı Çînî
Yazup zeyn eyledi rû-yı zemîne
Tağıtdı pertev-i hüsnini 'Azrâ
Nitekim nûrı mihri âlem-ârâ
Zemîne neşr olupbu taze menşûr
Kemâl-i hüsn-i 'Azrâ oldı meşhûr
Gör neler oldı ol tasvîre 'âşık
Kim 'Azrâ'ya bulundı niçe Vâmık (Ece, 2002, s. 541).

Lamiî Çelebi'nin yazdığı *Salâmân u Absâl* adlı mesnevide Salaman'ın Zühre'ye görmeden, kulaktan âşık olduğu anlatılır:

Gûş bâtıldur egerçi dîde hak
Lîk gözden ön olur 'âşık kulak (Keskin, 2008, s. 34).

Fağfûr-nâme'de de resme bakarak âşık olan bir şehzadenin aklının başından gidişi ve sonrasında vefatı anlatılır. Bunun gibi birçok şehzadenin resmi görmek istediğinden

bahsedilir. Gencur da şehzadelerin gördüğü resmi görmek ister. Görür görmez kendinden geçer ve aklı başından gider.

Gencūr eyitti [9] iy üstād ne isterseñ vireyin tek ol ṣūret ***[30a]*** *[1] gibi baña daḫı bir ṣūret yazı-vir diyü çoḳ [2] taẕarru‘ eyledi naḳḳāş eyitti iy Gencūr ol ṣūret [3] tamām bir yılda olur evet bir* ***şehzāde ol ṣūrete*** *[4]* ***‘āşıḳ oldı*** *idi ol ṣūret ucından [5] yedi yıl tamām bunda oldı āḫir ol şehzāde [6] āḫirete naḳl eyledi ol aña yazılan ṣūret bunda [7] ḳaldı ol ṣūreti saña vireyin ol ṣūrete [8] niçe şehzādeler ‘āşıḳ olup benden istediler [9] virmedüm ammā seni ziyāde esirgedüm saña vireyin* ***[30b]*** *[1] temāşa eyle didi gör kim ‘āşıḳ olduḳları ḳadar [2] var mıdur Gencūr biñ altun [4] virüp ol ṣūreti aldı Gencūr eyitti [5] işbu kişi bu ṣūreti ögdükleyin gibi [6] midür diyüp açup baḳdı kim teferrüc eyleye nāgāh [7]* ***bir ṣūret gördi kim ‘aḳlı başından gitti*** *tīz [8] gine ögini divşürdi ‘aḳlın başına getürüp [9] eyitti şehzāde buña degin mi dīvāne olmışdur* ***[31a]*** *[1] ben kāġıdda* ***ṣūretin yazılu gördüm*** *‘aḳlum azdurdum [2] ol ḥod naḳḳāş-ı ezelī yazup düzdügi ṣūreti [3] görmiş niçe ‘aḳlın azdurmasun diyüp özi göyündi [4] anuñ dīvāne olduġınca var-ımış didi.*

1.2.3. Kulaktan âşık olma: Aşk mesnevilerinde kulaktan yani duyarak âşık olma sıkça rastlanan bir motiftir. Aşk mesnevilerinde ve *Fağfûr-nâme*'de göz görmeden kulaktan âşık olmanın geçtiği bölümler şunlardır. Camii'nin *Vâmık u Azrâ* adlı mesnevisinde Azra, Vamık'a güzelliğini duyarak âşık olur:

Şu denlü ögdiler ol gül-izârı

İşitdi gitdi Azra'nun karârı

Cemâlin görmedin ol yâr-ı sâdık

Adın işitdi oldı cândan âşık

Acebdür hâli ışkun ***görmedin göz***

Kulak âşık olur *almagile söz* (Ece, 2002, s. 530).

Ahmedî'nin *Cemşid ü Hurşid* adlı mesnevisinde Hurşid'in güzelliğine herkesin görmeden âşık olduğu söylenir:

Anuñ âvâzesiyle Rûm toldı

Gören görmeyen aña âşık oldı

Kulak göz görmedin âşık olur

Haberle kim anı dilden işidür (Keskin, 2008, s. 414).

Mustafa Çelebi'nin *Varka ve Gülşah* mesnevisinde Muhsin şahın Gülşah'a kulaktan âşık oluşu Husrev'in aşkına benzetilir:

Dil ü canına saldı mihr pertev

Kulakdan âşık oldı *misl-i Husrev* (Yıldız, 2008, s. 397).

Aynı mesnevide Rebi adlı kişinin Gülşah'a kulaktan âşık oluşu anlatılır:

İşitdi hüsn-i Gül-şahı ırakdan

Olur *Husrev gibi* ***âşık kulakdan*** (Yıldız, 2008, s. 719).

Zâtî'nin *Şem ü Pervane* adlı mesnevisinde de Şem, Pervane'ye kulaktan âşık olur:

O dem şaha ***kulakdan oldı âşık***

Didi olsam kenizek ana lâyık (Coşkun, 2009, s. 87).

Muhammed b. İbrahim'in mensur *Yusuf u Züleyha*'sında da Züleyha'nın Yusuf'un güzelliğini işiterek âşık olduğu geçmektedir.

[*YB066b****]*** *Meşhûr olmaġın evṣāf-ı ḥamīdesin gūş idenler ḳulaḳdan 'āşıḳ oldı* (Şahin, 2015, s. 470).

[*YB057a****]*** *Zīrā Yūsuf'uñ vaṣfın ilden işitmiş ve ḳulaḳdan 'āşıḳ olup ārzū ile işi bitmişdi.* (Şahin, 2015, s. 440).

Hızr b. Yakub'un tercüme ettiği *Tutinâme*'de de yaşlı bir adamın veziroğluna bir şahın kızını överek anlatışı ve vezirzadenin de görmeden âşık oluşu anlatılmıştır. *Tutinâme* ve *Fağfûr-nâme*'de görmeden âşık olma için aynı şiir kullanılmıştır.

[102b] *Medīne-i Ḳasr dirler anda bir şāh vardur ki didügüm anuñ duḫteridür* [10] *pīr ol duḫterüñ şol miḳdār ḫūblıġın vaṣf itdi ki mücerred işitmek-le* [11] *vezīroġlı 'āşıḳ oldı*
Beyt

Dimişlerdür gelenler bizden öñdin

[12] *Ki* ***ḳulaḳ 'āşıḳ olur gözden öñdin***

ol duḫterüñ dīvānesi [13] *olup anı görmege tamām müştāḳ oldı.* (Direkci, 2019, s. 147).

Fağfûr-nâme'de de Firuzray, Gencur'un cömertliğini, adaletli oluşunu, hünerlerini ve boyunun posunun güzelliğini o kadar medheder ki Mahıruhsar Gencur'a görmeden âşık olur.

[97a] [1] *diyü-vir didi Fīrūz-rāy başladı Gencūr'uñ erligin* [2] *'adl ü dādın ve seḫāsın ṣūretin ve sīretin ḳadd ü* [3] *ḳametin ḫūbın hünerin ve bahādurlıġın 'aḳlın ve fikr ü* [4] *firāsetin şol ḳadar medḥ eyledi kim Māh-ı Ruḫsār görmedin* [5] *aña ḳulaḳdan biñ cān-ıla 'āşıḳ oldı.*

[8] *Dimişlerdür gelenler bizden öñdin*

Ki ***ḳulaḳ 'āşıḳ olur gözden öñdin***

1.3. Mektuplaşma motifi

Aşk hikâyelerinde mektup gönderme motifi önemli bir yer tutar. Mektup, *Şem ü Pervâne* adlı mesnevide âşıkların birbirleriyle haberleşmelerini sağlayan vasıta olarak önemli bir görevi yerine getirir. Aynı hikâyede Rûm hükümdarı ile Çîn hükümdarı arasındaki haberleşme de mektupla gerçekleşir. Ulakların sözlü haber götürme yanında yazılı haberleri de mektupla götürdüğü görülür.

Mütercimi bilinmeyen mensur *Mihr ü Mâh* hikâyesinin özetinde; Mihr, Mağrib padişahına, birlikte ülkeler fethetmek için güçlerini birleştirmeleri gerektiğini, gerekirse kendisinin Mağrib padişahının hizmetine gireceğini, bununla birlikte kızı Mâh'ı da kendisine vermesini belirten bir ***mektup*** yazar. *Mektubu* götüren *Nesîm*, yolculuğu esnasında Mağrib vilayetinden gelenlerle karşılaşır (İçli, 2015, s. 1061).

Yine mütercimi bilinmeyen mensur İskendernâme tercümesinde İskender'in Çin hakanıyla mektuplaşması vardır. İskender mektubunda Çin hakanından yedi yıllık mahsulleri kendilerine vermek kaydıyla memleketlerine dokunmayacağını söyler (Kaya, 2016, s. 9).

Faġfûr-nâme'de ise Kaytal'ın yaveri olup onun ölümü sonrası Faġfurşah'tan taraf olan Pelengefgen, Kaytal'ın kalesini alabilmek adına kale muhafızı Fahir'e biti yazılmasını bildiren bir mektup yazar. Metinde *mektup* yerine Türkçe *biti* kelimesinin kullanımı dikkate değerdir.

> *[7] Pelengefgen'i çıġırup eyittiler bir **biti** yazup bir kimesneye [8] vir bunı Faġfūr'a ilet eline vir oḳusun didiler [9] gine tīz baña cevābın getür didi ol kimesne bunı işidüp **[48b]** [1] **nāme**'i alup kemend ile burcdan aşaġa inüp Faġfūr-[2] şāh'a geldi **nāme**yi virdi Şāh alup nāme'i oḳudı [3] nāmede yazmışlar kim Fāḫir'e elçi viribüñ 'izzet-ile nāme yazuñ [4] **nāme**de ziyāde ta'zīm idüñ tā kim göñli emīn olup inana [5] Şāh **nāme**'i oḳuyup cevāb-nāme yazup gelen kimesneye [6] virüp gönderdi çün ol gice geçdi yarındası [7] ṣabāḥ oldı Faġfūr-şāh Fāḫir'e i'zāz u ikram birle [8] bir **nāme** yazup gönderdi.*

Fağfurşah, Şahinşah-ı Dilaviz'e Firuzray'ın tavsiyesi üzerine kim olduğunu ve fetihlerini bildirir bir mektup yazarak tanışma isteğini iletir:

> *Şāhinşāh-ı [9] Dilāvīz'e bir **nāme** yazup gönderdi ḳaçan kim **nāme [92b]** [1] Şāhinşāh-i Dilāvīz'e irdi Şāhinşāh bunı [2] işitti ġāyet ġuṣṣalandı ve illā yirine gine 'ādil [3] kişi geçduġına gine göñli ḫoş oldı ta'ziyet[4]**nāme** yazup gönderdi.*

Mah-ı Ruhsar, Gencur'un aşkından hasta olur ve Firuzray'ı çağırtıp durumu ona açmak ister. Firuzray'ı çağırabilmek adına ağabeyi Şahinşah-ı Dilaviz'e mektup gönderir.

> *[1] Māh-ı Ruḫsār'uñ ṭāḳati ṭāḳ oldı ne oturabildi [2] ve ne ṭurabildi ṣabr ı ḳarārı ḳalmadı fikrine bu geldi kim [3] bir **nāme** yaza Şāhinşāh-ı Dilāvīz'e kim Māh-ı Ruḫsār ḫasta-[4] dur diyü Fīrūz-rāy dāyimī baña viribigil diyü çünkim [5] Māh-ı Ruḫsār bu endīşe'i ḳıldı tīz bir **nāme** yazup [6] ḳarındaşı Şāhinşāh-ı Dilāvīz'e viribidi ḳaçan kim nāme [7] Şāhinşāh-ı Dilāvīz'e geldi **nāme'i** oḳudı Māh-ı Ruḫsār'uñ [8] ḫastalıġına 'aẓīm ġuṣṣalandı derḥāl Fīrūz-rāy'a [9] **nāme** yazdı…*

Firuzray, Mah-ı Ruhsar'ın yanına varınca Mah-ı Ruhsar ağabeyine iyi olduğuna dair bir mektup yazar. Firuzray'a da birkaç gün yanında kalacağını anlatan mektup yazıp Gencur'a göndermesini ister.

> *Māh-ı [7] Ruḫsār Fīrūz-rāy'a eyitti iy dāye dilerem kim [8] ḳarındaşuma bir **nāme** yazup gönderem ve eydem…*

Şahinşah-ı Dilaviz Sultan-ı Selatin'e Fağfurşah ile ilgili methiyeler içerir bir mektup yazdırıp gönderir.

> ***[155b]** Şāhinşāh Sulṭān-ı Selāṭīn'e [6] **nāme** yazuñ diyü emr eyledi tīz debīr divit ḳalem eline [7] dürlü dürlü 'ibāret-ile ve elfāẓ-ı ḥüsn-ile **nāme** yazmaġa [8] başladı.*

1.4. Saçı saçma

Saçı, eski Türk inanışında "kansız kurban" demek olup dinî bir nitelik taşır. Şamanların ayinlerinde kanlı ya da kansız mutlaka kurban sunmaları gerektiği bilgisini veren Hülya Arslan Erol, saçı'nın da kansız kurbanlar kısmına girdiğini belirtir. Her kavmin kendi emeğiyle kazandığı en kıymetli ve mübarek saydığı nimetlerden buğday, arpa veya mısırı; süt, kımız, yağ ya da parayı saçı için kullandığı görülür. (2018, s. 442) Yine eski Türk destanlarında tuğa, ak-boz ata ve kısrağa da saçı yapıldığı görülmektedir (Ögel, 1991, s. 149). Saçı saçılması aynı zamanda o törenin/eğlencinin sonunda yapıldığı için törenin bittiğine de işarettir.

Türkçenin en eski metinlerinden itibaren tarihî lehçelerde *saçıg/saçuk/saçık/saçuk neng/saçı/saçu* şekillerinde karşımıza çıkan kelimenin anlamını Clauson *1. Düğünde misafirlerin arasına saçılan para. 2. Düğün sebebiyle gelinin evine güveyin evinden gönderilen para veya mallar* (1972, s. 796) şeklinde vermiştir. DLT'de Kâşgarlı Mahmud bu kelimeyi *saçuk neng* "saçık, saçılmış nesne" şeklinde tespit etmiştir (Atalay, 1999/I, s. 479).

Bütün Türk boylarında ortak bir terim olarak kullanılan saçı, göçebe Türk boylarında hayvansal ürünlerle –süt, kımız, yağ- ile yapılmaktaydı. Örneğin Köktürk ve diğer boylarda kımız, yere, ata, ocağa ve dört bir tarafa serpilirdi (Akgün, 2007, s. 142). Aşk mesnevilerinde ve hikâyelerde karşımıza çıkan saçı saçma geleneği *Fağfûr-nâme*'de saçu ve nisâr kelimeleriyle karşılanmıştır. Mutlu günlerde kişiler memleketlerinde yetişen ürünleri damadın, gelinin ya da yeni doğmuş çocuğun başına saçarlar. Bundan murad edilen şey gelin güveyin geldiği eve bolluk ve bereket getirmesidir. Hem düğün hediyesi hem de saçılan nesneler için kullanılan saçı için Abdülkadir İnan, saçılan nesnelerin topluluğun değişik zamanlarda ürettiği ve kendileri için önemli ürünler olduğunu özellikle vurgular (1995, s. 167). Eski zamanlardan günümüze kadar getirdiğimiz âdetlerden olan saçı saçma ritüelinden Türkler bolluk ve bereket umar. Bu geleneğin yansımalarını *Fağfûr-nâme*'de çokça bulmak mümkündür.

Fağfûr-nâme'de, Fağfur-ı Çinî'nin oğlu dünyaya gelir. Oğul Fağfurşah ipek kundaklar içerisinde getirilince vezirler ve diğer yöneticiler bunu bebeğin üzerine saçılar saçarak kutlar:

> ***[7b]*** *[1]… ümerā ve vüzerā [2] örüṭurup oġlanuñ üzerine* ***ṣaçu ṣaçdılar*** *[3]* ***nisārlar*** *ḳıldılar buġur Faġfūr-şāh iki ellerin ḳaldurup…*

Fağfurşah ile Gencur'u gerdeğe katmadan önce hamama götürüp bir güzel yıkarlar ve gerdek kapısına iletince hadsiz saçılar saçarlar:

> *Faġfūr-şāh'ı [9] ve Gencūr'ı ḥammāma ilettiler yudılar* ***[180b]*** *[1] arıttılar girü ḥammāmdan çıḳardılar gerdek [2] ḳapusına ilettiler ol ḳadar* ***nisārlar ittiler****…*

Fağfurşah ve Gencur gerdeğe girdikten sonra evden çıkışlarında bütün padişahlar, beyler ve bütün hizmetlilerin gelip başlarından birçok saçı saçtığı görülür:

> ***[182a]*** *[4] geldiler ḥāżır olup ṭurdılar delim dürlü dürlü [5] anlara* ***nisārlar ṣaçular ṣaçdılar****…*

Çin Fağfur'u ve veziri Ebu'l-Hakem oğullarına kavuşunca sarmaş dolaş olurlar ve başlarından saçılar saçarlar:

> ***[188a]*** *[1] ḳavışdılar* ***Faġfūr-şāh atası-y-la buluşup görişdügi*** *[2]* ***maḥallidür*** *ol iki ḥasretler birbirinüñ boynına ṣarmaşdılar [3] ve şādılıḳlar eylediler Şāh dönüp gelenleri ile daḫı [4] görişdi* ***ṣaçular ṣaçdılar****…*

1.5. Rüya motifi

Rüya, edebiyatımızda ve kültür tarihimizde Hz. Muhammed'in (SAV) işareti üzere gayb kapılarına açılan bir kapı olarak görülür. Aşk hikâyelerinde rastladığımız rüya motifi genelde müjdeli haberler verme yönündedir. *Mihr ü Mah* mesnevisinde Mah aşkın müjdesini bir rüyadan alır (Keskin, 2008, s. 645). Yusuf ile Züleyha hikâyesi bütünüyle rüya motifi üzerine oluşturulmuştur. *Faġfûr-nâme*'de görülen rüya ise şu şekildedir: Faġfurşah, Kaytal'ın kalesini aldıktan sonra *düş* görür. Düşünde bir kişi denizden çıkıp gelir ve elindeki yanan mumu Faġfur'un eline tutuşturur. Ayrılığının kavuşmayla neticeleneceğini söyler.

> ***[54b]*** *[1] ol gün anlar çün bu sözi ṭanışdılar ol gice [2] 'ıyş u 'işret eylediler şāhzāde yattı uyudı [3]* ***düşinde*** *gördi kim deñizden bir kişi gelür çıḳar Faġfūr-la [4] görişür elinde bir yanar mum ṭutar getürüp Faġfūr [5] eline virdi eyitti meh şu mumı ṭut ṣabr eyle kim [6] firāḳ viṣāle mübeddel ola yine görür kim kendüyi bir bāġ [7] içinde ṭururken ḳırḳ ḳuşlar gelür bunuñ üstine [8] ḳonarlar kimi başında kimi omuzında kimi dizinde kimi [9] ḳolında gelüp ḳondılar şehzāde bunları ṭutmaḳ* ***[55a]*** *[1] diler hīçbirin ṭutamaz bunlar ṭurmaz becid çivilde-[2] şürler bunlaruñ ġavġāsından Faġfūr uyandı [3] yirinden ṭurup vezīri oḳudı bu* ***düşi*** *aña [4] didi.*

2. Olağanüstü Unsurlar

Halk hikâyeleri ve mesnevilerin hemen hemen hepsinde olağanüstü unsurlarla karşılaşmaktayız. Bu unsurların başında olağanüstü varlıklar gelmektedir. Devler, cinler, cadılar, vampirler, gulyabaniler, kayışayaklılar, insan suretli balıklar, don değiştiren kuşlar ve ifritler bu varlıklardan sadece birkaçıdır. Üzerinde çalışmış olduğumuz eser de bu varlıklar noktasında zengin bir metindir. Eser, don değiştirme ve tılsım konusunda da hayli malzeme barındırmaktadır. *Faġfûr-nâme*'de tılsım, insan görünümlüdür ve hareket edebilen nesneler olarak karşımıza çıkar.

2.1. Olağanüstü varlıklar

Edebiyatımızda telif veya tercüme hikâyelerde olağanüstü varlıklara rastlansa da bu, hikâye külliyatına göre değişebilmektedir. El-Ferec Ba'de'ş-Şidde'de olağanüstü unsurlar çokça görülürken Kırk Vezir, Sindbadnâme ve Tutinâme'de hem olağanüstü hem de günlük hayatta karşılaşılabilecek varlıklar görülmektedir (Sona, 2015, s. 228). Bu hikâyelerde cinlere, perilere, keçi ayaklılara, kamış kulaklılara, gülen balıklara ve don değiştiren kuşlara rastlamak mümkündür. *Faġfûr-nâme* adlı hikâyede de aşağıda açıklayıp örneklendireceğimiz ifritler, peri kızları, kayışayaklılar ve insan yüzlü balıklar görülür.

2.1.1. Kayışayaklılar

Kayışayaklılar, kayışbaldırlılar, kayışbacaklılar, düvalpa, rudaypa gibi farklı kelimelerle ifade edilen bu olağanüstü varlığı Beydilli, *Türk Mitoloji Sözlüğü*'nde, çocukları korkutmak maksadıyla uydurulan bir varlık olarak tanımlayıp Anadolu Türkleri ve Kazakların bu varlığa "kayışbacak" adını verdiklerini söyler. Kendi ayakları üzerinde durup yürüyemeyen bu canlılar yoldan geçen insanları aldatarak bir şekilde onların boyunlarına biner. Sonra kayışayaklarını beline doladığı kişiyi yolu bitinceye kadar bırakmaz. Elsiz ve ayaksız bir ihtiyar görünümünde olan bu varlık, ırmak kenarında oturup, gariban bir görünüş sergileyerek, oradan geçenlerden, onu omzuna alarak ırmağın diğer kıyısına geçirmelerini rica eder. Kim onu omzuna alırsa, "Kayış Baldır"ın karnından bir anda yılana benzer üç arşın uzunluğunda iki ayak çıkıp, yolcunun bedenine sarılır. Elleriyle de sıkı sıkıya sarılıp, "Ne dersem, onu yapacaksın" diyerek o insanı kendi kölesi yapar. Söylenenlere göre "Kayış Baldır" uzadıkça uzanan, başı bulutlara değen korkunç bir canlıdır. O, akşam ezanından sonra ortaya çıkar. Bir yoruma göre, böyle bir hikâye anlatılarak, çocukların akşam karanlığında evden çıkmalarının ve yaramazlık yapmalarının önüne geçilmek istenirmiş. "Kayış Baldır" motifi, mitolojik sözlüklerde Arap halk kültürüyle de açıklanır (2003, s. 304-305). Turan'ın *Türk Canavarları Sözlüğü* adlı eserinde de bu olağanüstü varlık hemen hemen Beydilli'nin tanımlamalarıyla aynıdır (2020, s. 142).

Romanya'daki Dobruca Türkleri arasında da bu varlık kayışayak adıyla anılmaktadır. Bu olağanüstü varlık Beydilli'nin tanımındaki gibi tasvir edilir ve hava karardıktan sonra ortaya çıkıp şafak vaktine kadar dolaşan ve lohusalara musallat olan bir cin olarak tanımlanır. Aynı adla anılan cin, Tire'de yapılan derlemelerde de tespit edilmiştir (Duvarcı, 2005, s. 127).

Kayışayaklıların, Gül-Senüber hikâyesinin Türkmen varyantında "rudapaylar" olarak adlandırıldığını görmekteyiz (Eren, 2009, s. 61-62). Yine, Gül-Senüber hikâyesinin kahramanı Senüber ile Seyfülmülük hikâyesinin başkahramanı olan Seyfülmülük'ün gurbette iken uğradıkları memleketlerden birinin adı da "Kayış Baldır Mahluklar Ülkesi"dir (Köse, 1994, s. 55).

Robert B. Shaw'ın hazırladığı *Uygurca-İngilizce Sözlük*'te rudapay şu şekilde tanımlanmaktadır: Ruda pay: (rodupay) (Efsanelerde geçen bir mahluk; tavuk dışkısı) Israrlı, inatçı ya da zorla isteyen, ısrarla bir şey isteyerek rahatsız eden, kâbus, karabasan, yapışkan adam, püsküllü bela, Far. rudah-pay (Yıldırım, 2014, s. 235).

Bedenin tamamının ya da bir bölümünün birden uzamaya başlaması fikri, efsanelerde insan dışı bir demon olmanın göstergelerindendir. Bu örneklerden birinde, bir oğlak formunda olan demonun ayakları uzamaya başlar (Yavuz, 2013, s. 70). Farklı anlatılar içerisinde görülen bu tema, aslında basit bir mantığa dayanmaktadır. Simetrik düzlemde insanın karşıtı kabul edilen bu varlıkların bedenlerindeki terslikler, ahlaken olduğu kadar bedenen de insanın tam karşısında konumlandırılmaları ile ilişkilidir. Bu basit mantığa göre insan bedeninin bilinen formunun tersi, cinlerin bedenlerine ait tasarımların da şekillenmesini sağlamıştır (Çelik, 2019, s. 78). Eliade, sapkın davranışlar ve bedensel sıradışılıkları ilişkilendirir ve Yunan mitolojisinden bununla alakalı pek çok örnek sıralar (2003: 350).

Kimi kaynakların insan, kimi kaynakların cin taifesinden olduğunu söylediği kayışayaklılar ile ilgili rastlayabildiğimiz en eski kaynak İsmail Hakkı Bursevi'nin *Muhammediye* şerhi olan *Ferahü'r-Rûh* adlı eserinde Âlemler ve Âlemlerde Bulunanlara Dair başlıklı yazıda kaynak olarak zikredilen Necmeddin Daye, Ebu Bekr b. Abdillah Şahavar el-Esedi er-Razi (öl. H 654/1256) tarafından yazılan *Bahrü'l-Hakaik ve'l-Meani* bir diğer adıyla *Tevilatü'n-Necmiye* adlı eserdir.

Eserde "Onları mahlukatımızdan birçokları üzerinde fazlasıyla üstün kıldık."[1] ayetinde "birçok" kelimesiyle insanın meleklerden üstün olduğu ispat edilmiş, sonrasında meleklerin dışındaki üç sınıfın da on parça edilip dokuzunun şeytan birinin cin ve insan kılındığı; cinler ve insanların da on parça kılınıp bunun dokuzunun cin ve birinin insanı oluşturduğu anlatılmıştır. İnsanın da 125 parça edildiği ve bunların 100 hissesinin Hint beldelerinde bulunan Satuh, Maluh, Masuh ve Maluk olduğu ifade edilmiştir.

Dört adda toplanan bu yüz hisseden Maluk'un mevzu edindiğimiz kayışayaklılar olduğu eserde şu şekilde net bir biçimde anlatılmıştır: *Bunlardan Maluk kayışbaldırlılardır ki yürümeğe iktidarları yoktur. Bir kimse onlardan birine rastlasa "Yürümeğe kudretim yoktur, beni bir miktar götür." diye yalvarırmış. O da esirgeyip üzerine aldığında uzun baldırını kayış gibi o kimsenin boynuna ve beline dolayıp sahralarda helak oluncaya kadar yürütürmüş* (Utku, 2004, V, s. 38).

Bir diğer kaynak ise Zekeriyâ b. Muhammed el-Kazvinî (öl. 682/1283) tarafından Arapça olarak yazılan *Acâ'ibü'l-Mahlûkât ve Garâ'ibü'l-Mevcûdât* adlı eserdir. Bu eserin de Türkçeye birçok çevirisi yapılmıştır. Bunlardan birisi 1448 yılında istinsah edilen ve mütercimi belli olmayıp Bekir Sarıkaya tarafından *Tercüme-i Acâ'ibü'l-Mahlûkât* adıyla neşredilen eserdir. Bu tercümenin insan veya cin neslinden olan Nesnaslar bâb'ında Nesnas adlı bir cin taifesinden bahsedilir. Bu taifenin cinslerinden birisinin de "*düval-pâ*"lar olduğu anlatılır. Yüzü insan yüzüne, elleri köpek eline, karnı insan karnına benzeyen bu canlının vücudunun üst kısmının insan, alt kısmının ise yılan olduğu anlatılır. İnsanların üzerine sıçrayarak kuyruğunu insanın beline dolayıp çepeçevre kuşattığı hatta boğazını tutup kanını emdiği şu şekilde anlatılır: *Cins-i āḫar: Bir ḳavm vardur ki anlara düvāl-pā dėrler. Yüzi ādem yüzine beñzer, elleri it ellerine beñzer ve ḳarnı ādem ḳarnına beñzer. Ve ḳuyruġı ve nıṣf-ı a'lāsı ādemiye ve nıṣf-ı esfeli yılana beñzer. Ṣıçrar ḳuyruġın ādemüñ biline baġlar, dolaşdurur. Daḫı boġazın dutar, ḳanın ṣorar* (Sarıkaya, 2019, s. 336-337).

Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu olan Şehzade Mustafa'nın talimatıyla Gelibolulu Süruri (M 1491-1562) tarafından Kazvinî'nin aynı adlı eserinden tercüme edilen *Acaibü'l-Mahlukat* adlı eserinin 130b ile 131b sayfaları arasında *Seksaded adasında bir kavim daha vardır ki ayaklarının kemiği yoktur, bunlara kayışayaklı derler*, bilgisi verilip kayışayaklılar resmedilir. Resimde bir adada iki figür çizilmiştir. Figürlerin üst yarısı normal insan gibidir. Bacakları ise ayaklarına doğru gittikçe incelir, tıpkı dalgalanan bir kumaş parçası gibi görünür. Ayakları olmayan bu figürlerin birisinin elinde ince uzun bir dal vardır, bu sopayı iki eliyle tutar. Diğer figürün elleri ise dirsekten öne

[1] İsra Suresi, 70. ayet

doğru kırılmış ve yumruk şeklindedir. Figürler birbirlerine bakar. Adada ortada bir ağaç vardır. Adanın üst yarısında bitki motifleri işlenirken, alt yarısında çizgiler kullanılmıştır (Başkan, 2007, s. 56). Anılan kayışayaklılarla ilgili resim şudur:

Gelibolulu Süruri'ye ait tercümede kayışayaklılarla ilgili bölüm ise şu şekildedir:

147a 6-ve bu aṭada bir ḳavm vardur ki ayaḳlarunuñ kemigi yoḳdur bunlara ḳayışayaḳlu 7-dirler 147b15-ol aġac altına varup anlar benden ferāġaṭ idüp dönüp gidüp pes ben 16-ol cezīrede gezer idüm bir gün aġaclar gördüm ki anda dürlü dürlü yemişlerden 17-var ve aġac altında ādemler gördüm güzel ṣūretleri var anlaruñ yanına 18-varup oturdum ne ben anlaruñ sözün añların ne anlar benüm sözüm añlarlar nāgāh 19-anlardan birisi baña yaḳın gelüp elin omuzumda ḳoyup hemān boynuma binüp 148a 1-andan ṣoñra ol ḳayış ayaḳların baña dolaşdurup beni ḳaldırdı ben anı 2-düşürmek ister idim ol ṭırnaḳları ile benüm yüzüm ṭırmalayup beni musaḫḫar ve maġlūp 3-eyledi ṣol bir kimse merkūbini maġlub etdigi gibi pes ben aġaclar altında anı 4-gezdürür idüm yemiş ḳoparup kendü yer ve yoldaşlarına virür idi bir aġac budaġı 5-gözüne doḳunup kör olup ve ol aġaclarda üzüm çubuġı görüp 6-üzümden ḳoparup bir çuḳur ṭaşda muḳaddem etdüm ta aña dek ḫamr oldı 7-ve aña virdüm içdi mest olup ayaġı boşanup anı bu yanımda 8-bıraġup ḳurtuldum yüzümde yaralar andandur (Oğuz, 2014, s. 449-451).

Acaibü'l-Mahlukat'ın Türkçeye ilk çevirisi olarak kabul edilen Rükneddin Ahmed tarafından yapılmış olan çeviride kayışayaklıklar ve kavmi şu şekilde anlatılmıştır.

Ḥikāye: Ve hem yine andan ṣoñra Fāṭūr vilayetine vardum, (14) bir ıssızlıġa düşdüm ve anda bir ḳavm gördüm, ḫūb ṣūretleri var, (15) ayaḳları ḳışacuḳ, daḫı ża'īf ve ḳuyruḳları var ġāyet uzun. [299a] (1) Nāgāh aradan birisi ṣıçradı, benüm üstüme düşdi, ḳuyruġın (2) baña ṭolaşdı ve elinüñ ḳaynaḳların boynuma urdı ve yüzime urdı (3) ve daḫı beni sürdi. Ḳanda ki dilerise bu zaḫmlar anuñ nişānıdur (4) ve ben anı her gün gezdürdüm. Tā ki aġaçlardan yimiş yirdi ve ḳarşu, (5) ben daḫı alıvirdüm kendü almadıġını. Bir gün vardum üzüm ṣıḳdum, (6) şīresin ḳodum. Tā ki süci oldı daḫı aña

virdüm, içdi (7) ve esridi. Eli ve ayağı süst oldı, ben daḫı kendümden (8) ayırdum, öldürdüm anı ve bir ḳaçan daḫı bile ve andan ḳaçdum (Gedizli, 2011, s. 201).

Binbir Gece Masalları, Doğu ve Batı dillerinden birçoğuna çevrilmiştir. Bu tercümelerden biri de Ahmet Nazif tarafından Türkçeye *Tercüme-i Elfü Leyleti ve Leyle* adıyla çevrilmiştir. Bu tercümenin 547 ve 548. gecelerinde Şehrazat tarafından anlatılan Sinbad'ın başından geçenlerin anlatıldığı hikâyede de kayışayaklılar yer almaktadır. Binbir Gece Masalları'nda geçen ilgili bölümün bir kısmı şu şekildedir:

Beş Yüz Kırk Yedinci Gece

...Ancak cezirede asla zî-rûhun eser ve sadası olmamakla gayet havf ve vahşette kaldım. Sabah oldukta kalkıp adanın etrafını gezip seyr ü temaşa ederken yerden akar bir su çeşmesi üzerinde narçıl yapraklarıyla esvap giymiş bir ihtiyar şahıs oturduğunu görüp şayet bu pir ya benim gibi sefinesi batıp kurtulmuş ve bunda yalnız kalmış diye yanına vardım. Selam verdiğimde selamımı işaret ile alıp tekellüm etmedi. Ben ey pir sen bunda niçin otursun seni buraya kim getirdi dediğimde başını sallayıp ve teessüf ve melal izhar edip işaret ile aman beni buradan kaldır evvel bir yere naklet diye parmağıyla gösterdi. Nefsime şayet bu pir yürümeğe muktedir değildir ve onu istediği yere götür sevaba nail olursun diyerek yanına vardım ve omuzuma kaldırıp gösterdiği yere nakl edip yavaş yavaş in aşağa dedimse de herif inmeyip ve ayaklarını çıkarıp boynuma ip gibi sardı. Ben ayaklarına dikkat ettiğimde camız derisinden ma'mûl siyah kayışlar gibi olduklarını gördüm. Onu omuzumdan atayım dedimse de merkum boğazımı bayılınca kadar sıktı ve dünya gözüme simsiyah kesilip hissimden kaybolup zemine düştüğümde ayaklarını kaldırıp arkama ve omuzlarıma vurdu… (1870, III, s. 74-77).

Fağfurşah ile Mâhperî'nin aşk hikâyesinde de bu ilginç yaratıklardan bahsedilmektedir. Gençlik çağlarına erişen Fağfurşah'ın Mâhperî'ye sevdalanıp onu bulabilmek ümidiyle yollara düşmesinin anlatıldığı hikâyede şehzadenin başına türlü belalar gelir. Fağfurşah, bu yolculuğu esnasında gemisinin parçalanması sonrası üç gün üç gece tahta üstünde yüzerek canını zor kurtarır. Karaya çıkmış olduğu adada kayışayaklılara tesadüf eder. Onlara neden ayaklarının böyle olduğunu sorar. Onlar da Fağfurşah'a, savaş esnasında ulu bir ırmaktan geçerken bilenlerin bu sudan içmediğini, kendilerinin bilmeden içtiğini bu yüzden ayaklarının böyle olduğunu anlatırlar. Devilpalar, canları çıkana kadar insanları binit olarak kullanan garip varlıklardandır. Metinde devilpa ve kayışayaklılar olarak geçmektedir. Düval Farsçada kayış, pâ ise ayak demektir. Bu garip varlıklar Fağfurşah'ı da aldatıp sırtına binerler, ama Fağfurşah şarap içirerek hepsini öldürmesini bilir.

ol mel'ūn ḫod ***devilpā****-y-ıdı ol* ***[80b]*** *[1] oġlum didügi yatan ādem anuñ merkebi-y-idi ol gün [2] ölmiş-idi ol mel'ūn merkepsiz ḳalmış-ıdı derḥāl [3] şehzādenüñ omuzuna bindi ḳurıcaḳ ayaḳların [4] muḥkem beline ṣardı şöyle kim şehzādeyi baġladı [5]* ***kayış ayaḳlu mel'ūn şehzādenüñ omzuna binüp*** *[6]* ***ol cezīre içinde yürüdügi maḥallidür*** *şāhzāde [7] epsem ṭurdı tā kim ol mel'ūn* ***devilpā*** *ḳoca [8] kendüzin degşürüp ayaḳların şehzādenüñ [9] omzuna muḥkem ṣarmaşdurdı andan dönüp* ***[81a]*** *[1] şehzādenüñ başına bir ḳaç yumruḳ urdı şöyle kim [2] aġzından burnından ḳan revān oldı* ***[81b]*** *[2] iy pīr ḳatı*

[3] yorıldum bir dem diñleneyin gine yüriyeyim didi [4] ***devilpā*** *bunı işidüp şehzādenüñ ḳulaġı tözine [5] bir muḥkem yumruḳ eyle urdı kim şehzādenüñ ʻaḳlı başından [6] gidüp yıḳıldı Faġfūr ol* ***devilpālar*** *cezīresinde bir yıl tamām ol [3] belāyı çekdi ol melʻūn* ***devilpā*** *ḳoca aña bindi yüridi [4] bir gün Faġfūr eydür iy pīr ben şol üzümden şarāb [5] eylerem pīr düz imdi görelüm didi andan Faġfūr-[6] şāh varup üzimi ṣıḳdı şarāb eyledi öñürdi [7] kendü içdi* ***devilpā*** *melʻūn Faġfūrʼa bir yumruḳ [8] vurup eyitti baña daḫı vir içeyim didi Faġfūr- [9] şāh daḫı ol melʻūna bir büyük çanaḳ şarāb ṭoldurup* ***[117a]*** *[1]* ***devilpānuñ*** *eline virdi hemān kim* ***devilpā*** *ol şarābı [2] içdüġi gibi ayaḳları çezilüp bī-ḫod olup [3] Faġfūrʼuñ üzerinden düşdi Faġfūr-şāh ol [4] melʻūn* ***devilpāyı*** *bir aġaç dibinde bıraḳdı ol melʻūn [5] bī-ḫod yatur idi Faġfūr-şāh ḳurtılduġına Ḥaḳ taʻālāya [6] çoḳ çoḳ şükürler ḳıldı derḥāl segirdüp varup [7] bir depe üstine çıḳdı aşurı baḳdı gördi kim [8]* ***devilpālar*** *ādemoġlanlarına binüp yürürler Faġfūr-şāh [9] eyitti ʻaceb nʼeyleyem kim bunlardan kīnümi alam diyüp* ***[117b]*** *[1] girü dönüp ol melʻūn* ***devilpānuñ*** *başına bir büyük [2] ṭaş bıraġup ḫurd eyledi çün anı depeledi tīz od [3] yaḳdı andan ol* ***devilpāyı*** *götürüp oda bıraġup [4] yaḳdı.*

Stefan Zweig'in 1939 yılında yayımlanmış olan *Ungeduld des Herzens* adlı psikolojik romanı, *Acımak* (TEMA Yay.), *Sabırsız Yürek* (Can Yay.), *Merhamet* (Yordam Yay.) *Tehlikeli Merhamet* (Babil Yay.) ve *Vicdanın Sesi* (Palet Yay.) gibi farklı adlarla Türkçeye tercüme edilmiştir. Aynı zamanda bu eser 1970'li yıllarda başrollerini Türkan Şoray ve Demir Karahan'ın oynadığı Bilge Olgaç tarafından senaryolaştırılan *Merhamet* filmine de kaynaklık etmiştir.

Geçirdiği bir rahatsızlık yüzünden yürüyemeyen Edith'in, genç bir teğmen olan Hoffmiller'e olan tutkulu aşkı ve Hoffmiller'in de genç kıza sakatlığından dolayı acıması sonrasında gelişen olaylar kitabın konusunu oluşturur. Acımak, vicdan, şefkat ve merhamet eksenli bir eser olan *Vicdanın Sesi*'nde yazar bize, hayatta her konuda ölçülü olmamız gerektiği mesajını vererek haddinden fazla gösterilen merhametin, acımanın ve hayır demekte zorlanmanın büyük trajedilere yol açabileceğini anlatır. Bu merhametin nasıl sonuçlar doğuracağını yazar *Binbir Gece Masalları*'nda yer alan şu hikâye ile destekler. Hikâyede kayışayaklılar ismen zikredilmese de bu varlıkların hikâyesi olduğu gibi anlatılır. Bu alıntılamayı metinlerarasılık bağlamında değerlendirmek de mümkündür.

"…Yolun kenarında felçli bir ihtiyarın yattığını gören o genç adamın tuhaf masalına rastlamıştım. "Felçli" kelimesi zihnimde ani bir çağrışım yaparak içimi parçalamış ve alev gibi yüreğimi yakmıştı. Masalda felçli bir ihtiyar, genç birine yürüyemediğini söyler ve delikanlıdan kendisini sırtlayıp istediği yere götürmesini ister. Genç adam merhametlidir ve yardım etmek üzere eğilir ve ihtiyarı sırtına alır.

Görünüşte çaresiz bir ihtiyar olan aslında kötü bir ruhlu alçak bir büyücüdür. Daha genç adamın omuzlarına oturur oturmaz kıllı çıplak uyluk kemikleriyle delikanlının gırtlağını sıkar. Delikanlı ne yaparsa yapsın büyücüyü silkeleyip omzundan atamaz. Kendisine yardım eden genci hiç acımadan binek hayvanı olarak kullanır. Bu acımasız büyücü merhametli delikanlının dinlenmesine bile izin vermez, kamçılar da kamçılar... Genç adam acıdan kıvransa da sırtındaki büyücüyü nereye isterse götürmek zorundadır

ve artık kendi iradesini yitirmiştir. Şimdi bir binek hayvanıdır, sefil büyücünün kölesi olmuştur…" (Ünlü, 2020, s. 162).

2.1.2. İnsan yüzlü balıklar:

Hikâyenin öne çıkan kahramanlarından olan Gencur, gemisinin parçalanması sonrası üç gün üç gece tahta üstünde yüzerek canını zor kurtarır. Karaya çıkmış olduğu adada bir ağacın üstünden gece yarısı yıldızlardan daha çok sayıdaki insan yüzlü balığın denizden çıkıp yemek yediğine, oynaştığına ve sabah olunca tekrar denize girip yüzdüğüne şahit olur:

nāgāh deñizden bir ġavġā ġalebe ḳopdı dün [5] buçuġında deñizden ***ādem ṣūretlü balıḳlar*** *çıḳdı kim [6] ılduza sağış var anlara yoḳ Gencūr ol balıḳları [7] görüp key 'acebledi ol balıḳlar deñizden çıḳup [8] gelüp oynadılar yidiler içdiler tā ṣabāḥa degin [9] ṣabāḥ olıcaḳ yine deñize girüp gittiler.*

2.1.3. İfritler

Gencur'un Fağfurşah'tan haber alması durumunda iyileşeceğini öğrenen Mah-ı Ruhsar **ifritlerini** çağırıp Fağfurşah'tan haber getirene mülkündeki Hurrem-diyar'ı muştuluk olarak vereceğini vaat eder:

*Fīrūz-rāy perrende '****ifrītlere*** *[5] buyurdı kim uçuñ cezīreleri ve girdābları ve yaşı [6] ve ḳuruyı gezüñ arañ isteñ ola kim Faġfūr'dan [7] bir nişān getüresiz her ḳanḳıñuz kim Faġfūr'dan ḫaber [8] getüre Kūh-ı Ḳāf'da kim Ḫurrem-diyār cezīresi kim vardur [9] niçe sulṭānlar kim aña ḥasret oldılar ellerine girmedi* ***[112b]*** *[1] her kim ki andan ḫaber getüre ol cezīre'i müjdegānī [2] aña vireyin didi çünkim '****ifrītler*** *bunı işittiler.*

Gencur, Mah-ı Ruhsar'ın hasta olduğunu işitince *Onsuz dünyada benim yaşamamın anlamı yok*! diyerek kendini hançerlemek ister. Orada bulunan ifritlerden bir tanesi buna engel olur:

[107a] *Gencūr bunı işidüp [3] gerçek ṣanup zār zār aġladı eyitti kim çünkim ol [4] ḫasta oldı dünyāda ben niçün ṣaġ yüriyem ve niçün [5] ḫāk-i pāy olmayam diyüp ḫançerin çeküp üstine [6] düşdi ol zamān anda bir '****ifrīt*** *var-ıdı…*

2.1.4. Si-murg

Hikâyede bir de kavga edenleri bir araya getirip barıştıran bütün sultanların tâbi olduğu, yaralarının iyileşmesi adına ab-ı hayat gibi düşünülen Ravzatü'l-Hayat suyuyla yıkanmalarını ve kendi yünlerini kullanmalarını söyleyen efsanevi kuş Simurg vardır. Eserde, Simurg'un bir kanadının doğuda, bir kanadının batıda olduğu, kanatlarından amberler saçıldığı, o uçtuğu zaman heybetinden diğer kuşların döküldüğü, o uçarken esen yelin kesildiği söylenir:

vaṣf-ı Sī-murġ *[9] ḳaçan kim* ***Sī-murġ*** *uça-y-ıdı bir ḳanadı maşrıḳda ve bir ḳanadı* ***[175b]*** *[1] maġribde idi ve gün yüzi ḳabḳara olur idi ve daḫı [2] ḳanadlarından müşg-i 'anber ṣaçılur idi ve ḳanadlarınuñ [3] yilinden deñizler ḳaynar idi yiryüzinde ṭaşı ṭopraġı [4] ṣavırır idi ve daḫı anuñ ḳanadlarınuñ heybetinden [5] ḳuşlar uçayor-ken yiryüzine dökülürler idi ve daḫı [6] yil eserken anuñ ḳanadınuñ yilinden esmez olur idi [7] ve daḫı temāmet Kūh-ı Ḳāf anuñ ḥükminde idi anuñ [8] vaṣfı igen çoḳdur ammā biz*

*iḫtişār ittük **Sī-murġ** bunlara eyitti varıñ bunları bıñar-ı [9] **Ravżatü'l-Ḥayāt**'a iledüñ yunsunlar ve daḫı bunlarıñ **[177b]** [1] zaḫımların benüm **yüñüm ile sürüñ** zaḫımları ḫoş [2] olsun didi.*

2.2. Don değiştirme

Masallarda ve destanlarda karşılaşılan don değiştişme motifi genellikle bir şekil değiştirmedir. Mensur hikâyelerde şekil değiştirme, genelde kahramanın amacına ulaşabilmesi için kullandığı olağanüstü bir yetenektir (Sona, 2015, s. 232). *Fağfûr-nâme*'de Fağfurşah'ın Mâhperî'yi görüp âşık olduğunu anlatan bölümde kırk kuşun silkinerek peri kızına sonra tekrar kuşa dönüşmeleri anlatılır:

***[14b]** [1] gördi kim **ḳırḳ kuş** ol ḥavżuñ kenārına inüp [2] ḳondılar ḳırḳı daḫı **silkinüp ḳırḳ ḳızoġlan** [3] **oldılar** kim her birisi bedr olmış aya beñzer ammā [4] aralarında bir müstesnāyī cihān bir güzel var kim [5] ne gözler görmiş ve ne ḳulaḳlar işitmiş.*

2.3. Tılsım

Tılsım kelimesi sihir ve büyü anlamındadır. Halk hikâyelerinde ve aşk mesnevilerinde gizli hazineler hep tılsımla korunmuştur ve bu tılsımı okunacak duaların bozacağı işlenmektedir. Vamık u Azra mesnevisinde Vamık peri arkadaşlarının başlarının dertte olduğunu öğrenip onlara yardım etmek için savaşa katılır. Gur'a karşı savaşırken ism-i azamın verdiği kuvvetle tüm tılsımları açar ve dostlarını kurtarır (Keskin, 2008, s. 21). Kâhir bin Sâm Dilâver adlı hikâyede bir ejderle karşılaşan Kâhir gürzle ona vurduğunda ejderin başı dağılır. Aslında vurduğu şey, ejder şeklinde bir tılsımdır ve Kâhir bu tılsımı bozar (Temiz, 2019, s. 125). Ejderhaların ya da yılanların tılsımlı hazineleri koruduğuna dair olan halk inancı mesnevilerde de işlenmiştir. Taşlıcalı Yahya'nın Şah u Geda adlı mesnevisinin 582. beyitinde bu durum şöyle geçmektedir:

Bir tılısm ile sarmaşup meselâ

Turur anda iki üç ejderhâ (Keskin, 2008, s. 552).

Fağfûr-nâme'de ise tılsım, insan görünümlüdür ve hareket edebilen nesneler olarak karşımıza çıkar. Özellikle Kaytal'ın kalesi alındıktan sonra Fağfurşah ile Kadehnuş'un indikleri gizli bölümlerde Kadehnuş'un tılsımları bozan dualar ettiği görülür:

*Ḳadeḥ-nūş eyitti şehā ḳorḳmaġıl [7] bu **ṭılısım**dur çānlu degüldür böyle dirken nāgāh ol [8] **ṭılısımuñ** aġzından bir na'ra āvāzı peydā oldı kim [9] işidenler vehme düşdi Ḳadeḥ-nūş ol ṭılısıma **[60a]** [1] bir du'ā oḳudı **ṭılısım** bāṭıl olup yüzinüñ üstine [2] yıḳıldı ol **ṭılısımuñ** ayaġı altından üç anaḫtar [3] çıḳdı bunlar daḫı **ṭılısımdur** cānlu [4] kimesneler degüldür didi ve daḫı eyitti benden artuḳ [5] kimesne bu **ṭılısımları** bozmaġa başarımaz diyüp gine [6] bir du'ā oḳudı ol **ṭılısımları** daḫı bozdı.*

Yine *Fağfûr-nâme*'de dağ başında tek başına yaşayan Saffanperi, Gencur'a üzerinde bir dua yazılı metni verir ve üç gün üç gece bu duayı okumasını söyler. Bunu okuduğunda bir kişinin gelip onu Harut ve Marut'un yanına götüreceğini ve orada bir sevgendnâme okursa öğrenmek istediği şeye erişeceğini söyler. Gencur üç gün üç gece bu duayı okur. Bir kişi gelir ve beraberce yola düşerler. Bir sahraya vardıklarında

yanındaki kişi birden kaybolur. Tarif edilen yeri bulan Gencur, Harut ve Marut'un sallandırıldığı kuyuya gelir, kuyunun etrafında tütsüler yakar, sözleşme yeminini okuyarak istediği bilgileri kuyudaki meleklerden öğrenir:

> ***[26b]*** *[4] ḳuyunuñ içinde* ***iki feriştehler*** *vardur başları [5] aşaġa iki ayaḳlarından aşılup-ṭururlar ol [6] feriştehlerüñ adına* ***Hārūt ve Mārūt*** *dirler [7] ḳaçan kim sen ol ḳuyunuñ üstine varasın [8] ve ol feriştehlere* ***and virgil*** *bu 'azīz şerīf [9]* ***sevgendnāme'i*** *anlaruñ üstine oḳutġıl…* ***[28a]*** *[1] ol ḳuyu aġzında ṭurdı egilüp ḳuyuya baḳdı [2] hem ḳarañu ve hem ziyāde deriñ ol ḳuyunuñ üstinde [3] oturdı* ***gökcek buḫūrlar dütsü eyledi*** *daḫı ol [4]* ***du'āyı*** *ki ögrenmiş-idi.*

SONUÇ

Genel anlamda Anadolu Beylikleri döneminden başlayarak özellikle Fars edebiyatından yapılan çeviriler yoluyla Türk edebiyatına kazandırılan ikili aşk hikâyelerinin kahramanları değişse de konu ve konu akışının birbiriyle benzerlik gösterdiği ortadadır. Bu bağlamda kaleme alınan metinleri birbirinden bağımsız düşünmek doğru değildir. Fağfûrşâh ile Mâhperî hikâyesini konu alan *Fağfûr-nâme*'de, diğer aşk hikâyeleri Hüsrev ü Şîrîn, Salâmân u Absâl, Şem ü Pervâne, Hüsn ü Dil, Leylâ ile Mecnûn, Mihr ü Mâh, Hümâ vü Hümâyûn, Vâmık u Azrâ, Cihânşâh ile Şemsiyye, Seyfü'l-Mülûk ve Bedi'ü'l-Cemâl, Heft-Peyker'de olduğu gibi türlü türlü nimetlere sahip olup da çocuk özlemiyle yanan bir padişahın başından geçen maceralar anlatılır. Sade denilebilecek bir Türkçe ile kaleme alınan *Fağfûr-nâme*'de çocukların ergenlik dönemi ile girdikleri kendilerini arayış hikâyesinde onları kısıtlamayıp özellikle seyahat ve aşk ile kendilerini terbiye etmelerine fırsat verilmesi gerektiği bilgisi aralara serpiştirilen ilginç hikâyelerle okuyucuya anlatılmaya çalışılır.

Fağfûr-nâme yazıldığı dönem ve sahanın sosyolojik bakımdan kültür coğrafyamızdaki çeşitli inanç ve âdetlerin ritüelleriyle ilgili bizlere ipuçları vermektedir. Bunun yanında geçmişten günümüze kültür hayatında görülen değişme ve gelişmeler ile farklı kültürlerle etkileşimler hakkında da bizlere yorum yapabilme fırsatı sunmaktadır. Eserde geçen başlıca kültürel ögeler ve olağanüstü unsurlar şunlardır: Turunç atma; âşık olma; mektuplaşma; rüya, saçı saçma; olağanüstü varlıklar, don değiştirme, tılsım.

Çalışmamızda kültürel unsurlar içerisinde yer alan turunç atma motifinde, sihir anlamına gelen *nirenc* kelimesinin yanlışlıkla turunç anlamındaki *narenc* kelimesi ile yazım ve telaffuz yakınlığına bağlı karıştırılması hususu tarihî metinlerden hareketle tarafımızca tespit edilmiştir. Mecazın halkın narazında hakikat kesbetmesine bağlı olarak aşk hikâyelerinde bu durum, sevgiliye *turunç atarak aşkını ilan etme* formuna evrilmiştir. Yine çalışmamızla olağanüstü varlıklardan olan kayışayaklıların kullanılmış olduğu edebî metinler dönem dönem verilerek edebiyatımızda bu varlıkların kullanım şekli ve kazandığı anlam ayrıntılı olarak ortaya konmuştur. Bu varlıkların adlandırılmasındaki çeşitlilik de yine edebî metinlerden hareketle sıralanmıştır. Kayışbaldırlılar, kayışbacaklılar, düvalpalar, rudaypalar bizim tespit edebildiğimiz isimlendirmelerden birkaçıdır. Diğer edebî metinlerde bu olağanüstü varlıkların farklı adlarına tesadüf etmek mümkündür.

Tespit edilen diğer kültürel motifler de tarihî ve çağdaş metinlerdeki karşılıklarıyla ilgili yapılacak çalışmalara malzemeler sunmaktadır.

EXTENDED ABSTRACT

The manuscript about the story of Fağfûrşâh and Mâhperî begins, as in Hüsrev ü Şîrîn, Salâmân u Absâl, Şem ü Pervâne, Hüsn ü Dil, Leyla ile Mecnûn, Mihr ü Mâh, Hümâ vü Hümâyûn, Vâmık u Azrâ and Seyhül Beşâlâ, Cihân As in 'ü'l-Cemâl and Heft-Peyker, with a sultan who has all kinds of blessings but is burning with longing for children. In order to have children, he feeds the hungry, clothes the naked, welcomes travelers and has astrologers tell his fortunes. Eventually, the Chinese khan has a child named Fağfûrşâh, and this boy's falling in love with Mâhperî at the age of thirteen and the events that happened to him are told in a fluent and plain language. Fağfûr-nâme is interesting in terms of examples of cultural motifs as well as its theme. The work also gives us various clues about the period in which it was written and the sociological aspects of beliefs, customs and their applications: It is possible to find motifs in the story such as extraordinary beings, changing underpants, spells, hair loss, throwing citrus (as magic and declaration of love), love at first sight, falling in love by seeing a picture of the beloved, falling in love by hearing about the description of the beloved, correspondence and dreams. The only manuscript copy of Fağfûr-nâme available is registered in France Bibliotheque National No:406. In this study, these motifs identified in the manuscript were examined in terms of history, culturel and literature.

The fruit which we refer to in daily life with the words citrus, sour orange and orange appears as an important motif in our literature and cultural history. In our literature, orange, which is generally used as a means of analogy to the lover's limbs in terms of color and shape, is used as a treat in Yusuf u Züleyha mathnawi. It is seen that orange is frequently used by our divan poets as a kind of magic in poetry. It is also observed that orange is used as a means of declaring love to the beloved in our classical works. We encounter in two works that the citrus spell, which is called the love spell, assumes the form of throwing citrus in folk tales and love mathnawis.

There are known to be motifs of love at first sight, falling in love by seeing a picture of the beloved, falling in love without seeing the beloved, and falling in love in a dream. All three of the motifs of falling in love, except for the motif of falling in love in a dream, are seen in Fağfûr-nâme.

It is possible to say that the motif of sending letters has an important place in love stories.

In our literature and cultural history, dream is seen as a door opening to the gates of the unseen, as was indicated by Prophet Muhammad. The dream motif we encounter in love stories is generally interpreted to indicate good news.

The motif of changing underpants, which is generally encountered in fairy tales and epics, is a shapeshift. Shapeshifting in prose stories is an extraordinary ability that the hero generally uses to achieve his goal.

The word spell means magic and sorcery. In folk tales and love mathnawis, hidden treasures are always described as protected by spells, and it is explained that the prayers to be read will destroy this spell.

The tradition of throwing rice/wheat/fruit "saçı", which we encounter in love mathnawis and stories, is expressed with the words "saçu" and "nisâr" in Fağfûr-nâme.

KAYNAKÇA

Ahmed Nazif (1870). *Tercüme-i elfü leyleti ve leyle*. 3. İstanbul: Mekteb-i Muti'a-i Sanayi.

Akgün, E. (2007). Şamanist Türk halklarında kurban sungusu ve kendisine kurban sunulan varlıklar. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2), 139-153.

Aksan, D. (1996). *Türkçenin Sözvarlığı*. Ankara: Engin Yay.

Aksoyak, İ. H. (2017). *Hikâye-i garibü'l-âsâr*. Ankara: KBY e-kitap.

Aksoyak, İ. H. (2018). *Gelibolulu Mustafa Âlî dîvânı*. Ankara: KBY e-kitap.

Argunşah, M. (1999). *Muhammed b. Mahmûd-i Şirvânî, tuhfe-i murâdî (İnceleme-Metin-Dizin)*. Ankara: TDK Yay.

Atalay, B. (1999). *Divanü Lûgat-it Türk dizini*. Ankara: TDK Yay.

Avşar, Z. (2017). *Revânî dîvânı*. Ankara: KBY e-kitap.

Aydemir, Y. (2017). *Ravzî divanı*. Ankara: KBY e-kitap.

Aytaç, A. (2017). *Aşkî ve Heft Peyker mesnevisi*. Ankara: KBY e-kitap.

Ayverdi, İ. (2006). *Misalli büyük Türkçe sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.

Babür, Y. & Daşdemir, Ö. (2015). *Cihan Şah ile Şemsiyye hikâyesi*. Erzurum: Fenomen Yay.

Başkan, G. (2007). *Manisa halk kütüphanesinde 45 hk. 5355 no'da kayıtlı Süruri çevirisi acaibü'l-mahlukat adlı eserin minyatürlerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

Beydilli, C. (2003). *Türk mitolojisi ansiklopedik sözlük*. Ankara: Yurt Kitap Yay.

Blocket, E. (2000). *Catalogue des manuscrits Turcs de la Bibliothèque Nationale I.* Paris: Bibliotheque Nationale 58, rue de Bichelieu, MDCCCXXXII.

Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı müellifleri*, III, 1333-1342, İstanbul.

Bülbül Oğuz, B. (2014*). Süruri'nin Kitabü'l-acaibü'l-gara'ibi üzerine göstergebilimsel bir inceleme* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Celal Bayar Üniversitesi, Muğla.

Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenht century Turkish*, Oxford Ü. Yay.

Coşkun, N. (2009). *On altıncı yüzyıl ikili aşk mesnevilerinden şah u geda (Bursalı Rahmi), hüsn ü dil (Âhî), şem ü pervâne (Zâtî)'de tahkiye unsurları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.

Çelebi, İ. (1997). *Havas ilmi*. TDVİA, C 16, 517-521.

Çelik, A. (2019). *Türk anlatı geleneğinde stereotipler* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Derman, S. (2009). *Mesnevilerde şehzadelerin resmi görüp âşık olma motifi.* (Yüksek Lisans Tezi).

Devellioğlu, F. (1996). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.

Direkci, B. (2019). *Tutinâme giriş-tenkitli metin-sözlük-tıpkıbasım*. Konya: Palet Yay.

Duman, M. (2000). *Birgili Muhammed Efendi, vasiyyet-nâme*. İstanbul: R Yay.

Duvarcı, A. (2005). Türklerde tabiat üstü varlıklar ve bunlarla ilgili kabuller, inanmalar, uygulamalar. *Bilig*, Kış /2005, 32, 125-144.

Ece, S. (2002). *Manisalı Camiî'nin Vamık u Azra Mesnevisi (İnceleme-Metin-Sadeleştirme)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Eliade, M. (2003). *Dinsel inançlar ve düşünceler tarihi 1, taş devrinden elausis mysterialarına*, (çev. Ali Berktay). İstanbul: Kabalcı Yay.

Eren, N. (2009). *Türkmen Gül-Senuber destanı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.

Erol, H. A. (2018). *Eski Türkçeden eski Anadolu Türkçesine anlam değişmeleri*. Ankara: TDK Yay.

Esir, H. A. (2017). *Lami Çelebi Ferad ile Şirin*. Ankara: KBY e-kitap.

Gedizli, M. (2011). *Acaibü'l-mahlukat [200a-404a] (Giriş, transkripsiyonlu metin, dil- yazım özellikleri, dizin-sözlük)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kocaeli Üniversitesi.

Gürgendereli, M. (2017). *Mostarlı Hasan Ziyâî divanı.* Ankara: KBY e-kitap.

Helimoğlu Yavuz, M. (2009). *Diyarbakır efsaneleri*. Ankara: Eğiten Kitap.
Horata, O. (1990). *Cemâlî hüma vü hümayun (gülşen-i uşşâk) inceleme-tenkitli metin* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
Işınsu Durmuş, T. & Canım, R. (2018). *Şevkî dîvânı*. Ankara: KBY e-kitab.
İçli, A. (2015). Türk dilinde yazılmış mensur mihr ü mah hikâyesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4/3, 1055-1073.
İnan, A. (1995). *Tarihte ve bugün şamanizm*. Ankara: TTK Yay.
İsmail Hakkı Bursevî (2004). *Ferahu'r-rûh*, (Mustafa Utku, haz.). 5, İstanbul: Uludağ Yay.
Kalkan, S. (2012). *Abdurrahmani'd-Darîr, tezkiretü's-salât (giriş-inceleme-metin-sözlük)* (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
Karahan, L. (1994). *Erzurumlu Dârir, Kıssa-i Yûsuf (Yûsuf u Züleyhâ) (İnceleme-Metin-Dizin)*. Ankara: TDK Yay.
Mustafa B. Şemsüddin Karahisarî. (1032). *Ahterî-i Kebîr*. İstanbul.
Kâtip Çelebi. *Keşfü'z-zünûn*, I-II, (Şerafettin-Yaltkaya & Kilisli Rıfat Bilge, Nşr.). İstanbul, 1360-1362/1941-1943.
Kavruk, H. (1998). *Eski Türk edebiyatında mensûr hikâyeler*. İstanbul: MEB.
Kaya, M. (2016). *Mensur tercüme-i iskendernâme inceleme- tenkitli metin* (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi). Erzincan Üniversitesi, Erzincan.
Keskin, F. (2008). *On altıncı yüzyıl ikili aşk mesnevilerinde tahkiye unsurları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
Köse, N. (1994). Türkmenistan'dan Gül Senüber hikâyesi. *Milli Folklor*, 3/21, 52-56.
Kurtoğlu, O. (2009). Klasik Türk şiirinde saçı geleneği. *Millî Folklor Dergisi*. 21/81, 89-99.
Kutlar O. & Sabiha F. (2019). *Dîvân-ı İzzet ve Nigâr-nâme (Tezkire-i Nigâriye)*. Ankara: KBY e-kitap.
Levend, A. S. (1967). Divan edebiyatında hikâye. *TDAY- Belleten*, 15, 71-117.
Muallim Nacî. (1987). *Lugat-i Nâcî*. İstanbul.
Onay, A. T. (2000). *Eski Türk edebiyatında mazmunlar ve izahı*. Ankara: Akçağ Yay.
Ögel, B. (1991). *Türk kültür tarihine giriş 5*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
Öner, N. (1956). Tanzimattan sonra Türkiye'de ilim ve mantık anlayışı. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/1, 100-136.
Önler, Z. (1990). *Celâlüddin Hızar (Hacı Paşa), müntahab-ı şifâ ı giriş-metin*. Ankara: TDK Yay.
Özçelik, S. (2001). *Kitâbü'l-mühimmat*. Ankara: AKMY.
Özkan, M. (1993). *Mahmûd bin Kâdî-i Manyas, gülistan tercümesi (giriş-inceleme-metin-sözlük)*. Ankara: TDK Yay.
Öztürk, M. (2009). *Lamii Çelebi'nin Veyse ü Ramin mesnevisi inceleme metin sadeleştirme)* (Basılmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
Redhouse, S. J. W. (1996). *A Turkish and English lexison*. Beirut.
Sarıkaya, B. (2019). *Tercüme-i acâ'ibü'l-mahlûkât*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay.
Schımmel, A. (2011). *Sayıların gizemi*. İstanbul: Kabalcı Yay.
Seyyid Muhammed Hüseyin Tabatabaî. (2017). *El-Mîzân Fî Tefsîri'l-Kur'ân*. (Vahdettin İnce, Çev.). I/369, İstanbul: Kevser Yay.
Sona, İ. (2015). Klasik Türk edebiyatı mensur hikâyelerindeki olağanüstü unsurlara bir bakış. *Uluslarası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/37, 228-233.
Steingass, F. (1998). *Persian-English dictionary*. Beirut.
Şahin, M. (2015). *Eski Türk edebiyatına mensur Yûsuf u Züleyhâ hikâyeleri ve Muhammed b. İbrahim'in Yûsuf u Züleyhâ'sı* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yıldırım Bayezid Üniversitesi, Ankara.

Şemseddin Sami. (2020). *Kâmûs-ı Türkî*. (haz. DUYAR, H. & GÜLMEZ, M.), Konya: Palet Yay.
Şenocak, E. (2016). Halk anlatı ve inanışlarında mitolojik bir meyve: nar. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 4/8, 228-251.
Taş, İ. (2017). *Şeyyad Hamza Yusuf ve Zeliha*. Ankara: KBY e-kitap.
Taşkın, G. (2009). *Çorlulu Zarifî divanı: inceleme-edisyon kritikli metin* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
Temiz, B. (2019). *Hikâye-i kâhir bin sâm dilâver (inceleme- transkripsiyonlu metin-dizin)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul.
Tezcan, N. (2015). Anadolu'da adab'ın kurucusu olarak Ahmedi ve Gülşah Mesnevisi. *Çekirge Budu Festschrift in honor of Robert Dankoff*, 437-455. Harvard Üniversitesi Yay.
Tulum, M. (2011). *17. yüzyıl Türkçesi ve söz varlığı*. Ankara: TDK Yay.
Turan, A. B. (2020). *Türk canavarları sözlüğü*. İstanbul: Gerekli Kitaplar Yay.
Turhan, V. N. (1995). *Zarîfî ve mihr ü mâh mesnevisinin tenkidli metni ile incelemesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
Türkdoğan, M. G. (2011). *Klasik Türk edebiyatında Yusuf u Züleyha mesnevileri üzerine mukayeseli bir çalışma*. Ankara: KBY e-kitap.
Üst, S. (2018). *Edirneli Nazmî dîvânı*. Ankara: KBY e-kitap.
Yastı, M. & Direkci, B. & Gülmez, M. & Duyar, H. (2020). *Fağfûr-nâme inceleme-metin-sözlük-ekler dizini-tıpkıbasım*. Konya: Palet Yay.
Yazıcı, H. (1998). Hikâye. *TDV İslam ansiklopedisi*. İstanbul, 17, 479-485.
Yazıcı, N. (2005). *Tursun Fakı'nın cumhurnâme adlı eserinin metni ve incelemesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
Yıldırım, F. (2014). Kâşgar ve Yarkend ağzı sözlüğü. Ankara: TDK Yay.
Yıldız, A. (2008). *Türk edebiyatında Varka ve Gülşah mesnevileri ve Mustafa Çelebi'nin Varka ve Gülşah mesnevisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
Zweig, S. (2020). *Vicdanın sesi* (çev. Selçuk Ünlü), Konya: Palet Yay.